Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.
Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу. **Редакційна колегія**: Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова.
Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviap.gov.ua.
Ідентифікатор медіа R30-01101

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 15 2026

ЗМІСТ

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського ……..3
День знань 2026 р. ……..4

Аналітика

Політичні акценти

Тарасенко Н.
Святкування 35-ї річниці Незалежності України: головні моменти в оцінках оглядачів……**……**……5

Аулін О.
Мекканський пакт 2026 р.: оцінки експертів…….……13

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України……20
Сучасні дослідження та розробки академічної науки……...26
Новини української археології……..34
Міжнародне співробітництво у галузі освіти і науки……37
Нагороди та відзнаки……..…….39

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Чуприна Л.
Аналіз досвіду роботи СІАЗ у кризових умовах……40

До уваги держслужбовця

Головащук А.
Софія Русова (1856–1940) – непересічна особистість українського культурного та громадського життя.
Бібліографічні матеріали до 170-річчя від дня народження……52

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського

«Вересень може змінити багато, і треба, щоб ми разом із партнерами зробили все для захисту людей, для захисту життя і для миру», – зазначив Президент України.

«Шановні українці, українки!

Сьогодні була доповідь Головнокомандувача, і також Служби безпеки України щодо українських дипстрайків у відповідь на російські обстріли. Ми готуємо наші кроки, нові кроки. Ми детально говорили з Прем'єр-міністром України та дипломатичною командою про заходи у вересні. Багато всього заплановано, і всі зустрічі, всі наші перемовини мають відчуватися тут, в Україні, і в наших оборонних спроможностях, і додатковими енергетичними пакетами для України. На політичному рівні з лідерами ми вже маємо цілком конкретні домовленості, і треба це виконати на рівнях між міністерствами наших країн, між підприємствами. Це стосується Канади, стосується Євросоюзу, Британії, Норвегії, Сполучених Штатів. Є в нас вагомі домовленості з Францією, є з Британією, і є з Німеччиною, з іншими нашими ключовими партнерами. Потрібен чіткий аудит того, що вже досягнуто на політичному рівні, але досі не реалізовано фактично. У кожного міністерства повинен бути звіт щодо цього, і це також стосується державних компаній, перш за все енергетичних компаній. Перед зимою підтримку треба мобілізувати максимально. Сьогодні також є рішення РНБО по планах стійкості областей і громад. Абсолютно чітко РНБО аналізує, які завдання якими регіонами й містами не виконуються вчасно, і по кожному такому напрямку є чіткі вимоги РНБО, що повинно бути зроблене.

Щойно говорили з представниками Президента Америки – зі С. Віткоффом і Дж. Кушнером. Вони готуються до зустрічей та відповідної комунікації з російською стороною. Та до візиту в Україну. Ми обговорили наші позиції. Я поінформував Стіва й Джареда по зміні в ситуації тут, в Україні, – на фронті та з російськими атаками. Ми обговорили, що може бути зроблено, щоб спонукати Росію вийти на курс до завершення війни. Треба, щоб настрій був відповідний у Москві, у Путіна, – настрій завершувати, а не воювати. Зараз поки що, на жаль, усі свідчення розвідок – і наших, і партнерів, – усі сигнали з Росії такі, що особисто російський лідер хоче війни ще. Навіть уже тоді, коли абсолютна більшість його, до речі, суспільства погодилась би із зупинкою війни по лінії зіткнення. Ми побачимо, що вдасться представникам Президента Америки. Вересень може змінити багато, і треба, щоб ми разом із партнерами зробили все для захисту людей, для захисту життя і для миру. Я хочу подякувати всім, хто з Україною! Я дякую всім, хто допомагає!

Слава Україні!» ***(Офіційне інтернет-представництво Президента України (http://www.president.gov.ua). – 2026. – 31.08).***

День знань 2026 р.

Президент України у День знань поспілкувався з учнями та керівництвом однієї зі шкіл на Київщині та привітав їх із початком нового навчального року.

«Я вітаю з 1 Вересня наших першачків, сміливих абсолютно, і батьків, і всіх школярів, нашу незламну державу. Дуже важливо, що діти пішли в школу, дуже важливо, що багато всього підготовлено», – зазначив Президент.

Через російську повітряну атаку вчителям довелося проводити перші уроки в укритті, зокрема і всеукраїнський урок «Мова гідності: бачити людину за словами» для учнів 1–4 класів. В. Зеленський разом з дітьми розв'язав завдання квесту й побажав школярам вдалого навчального року.

«Навіть серед ворогів будь-яких є розуміння, що діти – це діти. А "рускіє" роблять дітей учасниками війни. Вони це роблять, робили, на жаль, і будуть робити до тих пір, поки не поставити їх на місце», – зазначив глава держави.

Також Президент дав коментар журналістам телемарафону «Єдині новини», у якому наголосив, що протягом цих двох тижнів росіяни б'ють по інфраструктурі, зокрема й для того, щоб зірвати початок навчального року. Водночас більшість партнерів у цей час перебуває у відпустках і фактично не реагує на ці постійні російські обстріли.

«Я вважаю, що якщо б давали сигнали міжнародні, то і 1 вересня… "Рускіє", крім наших Збройних сил, потрошки бояться, коли гучно звучить дипломатія. Це дуже неприємно, що хтось відпочиває, а хтось бореться за життя», – зазначив В. Зеленський.

Президент подякував батькам, які попри тривоги та російські атаки залишаються на батьківщині та разом з учителями докладають зусиль, щоб наші діти навчалися вдома, в Україні. «Я не дуже люблю казати "соціалізація", тому що до дітей хочеться говорити, що вони так товаришують, що серед своїх, серед таких самих веселих, дуже швидких. Приємно, що вони в діалозі, що в них усе є. Безумовно, дуже хочеться, щоб ми ці школи не будували заради того, щоб просто будувати. Дуже хочеться, щоб цією інфраструктурою діти могли користуватися», – додав глава держави.

Президенту також продемонстрували виставку зі світлинами школи, яку росіяни зруйнували в березні 2022 р. Відновити її вдалося лише восени торік. Крім укриття, у школі забезпечено енергонезалежність на випадок відімкнення електропостачання, створено сучасні навчальні простори та спортивну інфраструктуру, а також оновлено їдальню. Харчування забезпечене в межах реформи, що реалізується під патронатом першої леді

О. Зеленської, і передбачає безоплатні гарячі обіди для всіх учнів. Глава держави подякував працівникам їдальні та колективу школи за роботу.

«У дітей повинно бути все. Я дуже радий, що сучасний харчоблок, що в дітей є все. Немає головного – миру. Це правда. Ми, безумовно, зробимо все, щоб це сталося», – зазначив В. Зеленський ***(Офіційне інтернет-представництво Президента України (http://www.president.gov.ua). – 2026. – 1.09).***

Аналітика

Політичні акценти

Н. Тарасенко, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Святкування 35-ї річниці Незалежності України: головні моменти в оцінках оглядачів

Україна цьогоріч відзначила 35-ту річницю Незалежності. Уже п’ятий рік це свято країна зустрічає в умовах повномасштабної війни, і ще більше часу – на тлі російської агресії. Попри це до української столиці для участі у святкових заходах та проведення міжнародних зустрічей прибули керівники ряду європейських країн та інституцій: лідери Великої Британії, Данії, Естонії, Фінляндії, Латвії, Литви, Естонії, Норвегії, Ісландії, Люксембургу, Молдови, президент Європейської ради А. Кошта, глава МЗС Німеччини Й. Вадефуль.

Урочисто-символічні заходи, приурочені 35-річчю незалежності України стартували ще в неділю, 23 серпня, коли Київ став місцем важливої зустрічі лідерів Північної та Балтійської Європи. Зокрема, в українській столиці відбувся саміт NB8 + Україна. У рамках заходу разом з лідерами Данії, Естонії, Фінляндії, Ісландії, Латвії, Литви, Норвегії та Швеції Президент В. Зеленський обговорив ключові питання, з якими на п’ятому році повномасштабної війни зіштовхнулася воююча Україна, – посилення протиповітряної оборони, підготовка до зимового періоду, забезпечення Сил оборони України, покриття дефіциту фінансування держбюджету, а також розвиток спільних оборонних виробництв.

Крім того, на саміті обговорили тематичний кейс FREYJA – спільний європейсько-український антибалістичний щит. До речі, цей проєкт поступово переходить від політичних декларацій до реалізації в практичній площині. Ідеться, зокрема, не лише про захист України, а й про формування нових спроможностей для всієї Європи перед обличчям зростаючих балістичних загроз.

Одним із завізованих документально результатів недільного саміту стало поглиблення стратегічного партнерства з Норвегією: Київ та Осло

підписали Drone Deal, який відкриває нові можливості для спільного виробництва та розвитку безпілотних технологій, а також Спільну декларацію про стратегічне партнерство. Норвегія також підтвердила намір у прийдешньому 2027 р. зберегти підтримку України на рівні близько 9 млрд дол. (URL: https://for-ua.com/article/1261140).

Загалом, передсвятковий саміт 23 серпня продемонстрував особливу роль країн Північної Європи та Балтії в підтримці України. Не може не тішити, що вона набуває дедалі більш практичних обрисів: від систем ППО та фінансування вітчизняного ВПК до спільного виробництва, технологій і довгострокових оборонних та інвестиційних проєктів. Як принагідно зауважив після закінчення саміту на урочистостях до Дня українського прапора Президент Литви Г. Науседа, який виступав, до речі, українською мовою, офіційний Вільнюс щиро підтримує нашу державу та продовжить робити це надалі. «Ми допоможемо Україні відбудувати зруйновані школи, лікарні, електростанції. Ми допоможемо вам в прагненні до членства у Європейському Союзі та НАТО», – запевнив литовський лідер.

Водночас Президент Фінляндії А. Стубб, який приїхав до Києва разом з представниками фінських оборонних компаній, які зрештою уклали ряд угод про співпрацю з українськими колегами, закликав європейців та американців змінити сприйняття допомоги Україні. На його думку, ця співпраця є взаємовигідною: «Зараз ми можемо навчитися більше від України, ніж вони від нас». У цьому контексті він розповів, що перемовини між Києвом і Гельсінкі про масштабне виробництво безпілотників за формулою «90/10» майже на фінішній прямій. Зокрема, А. Стубб повідомив, що 90 % виготовлених дронів постачатимуть безпосередньо в Україну, а 10 % залишатиметься у Фінляндії. Фінські компанії (Patria, Insta та Boomeranger) уже підписали відповідні документи з українськими партнерами.

Окремо А. Стубб наголосив, що, попри інші глобальні конфлікти (зокрема, на Близькому Сході), для Фінляндії та Європи фокус залишається незмінним: «Іран – не моя війна. Україна – моя війна». Звертаючись до українців, фінський лідер порівняв сучасну оборону України з історією боротьби самої Фінляндії, натякаючи на Зимову війну 1939–1940 рр. Він запевнив: «Ви переможете, ви вже перемогли, і ми продовжуватимемо підтримувати вас стільки, скільки знадобиться».

У свою чергу міністр закордонних справ Німеччини Й. Вадефуль повідомив, що Берлін виділяє 50 млн євро на гуманітарну допомогу Україні та 10 млн, які зрештою буде спрямовано на військову підтримку нашої держави, до фонду НАТО, а також надасть додаткові 3 млн євро на підтримку українських ветеранів.

Прем’єр-міністр Великої Британії Е. Бернем, для якого поїздка до Києва стала першим закордонним візитом відтоді, як він очолив уряд, у День Незалежності України взяв участь в урочистих заходах й отримав від імені британського народу високу державну нагороду на знак подяки за підтримку

України у її війні з Росією. «Росія не повинна сумніватися в нашій рішучості. Ми не відступимо, поки не настане справедливий і тривалий мир», – зазначив він.

Е. Бернем також оголосив про важливий крок у сфері ракетного озброєння. Ідеться про те, що британський уряд дав дозвіл оборонній компанії "MBDA" розсекретити інформацію про британські компоненти далекобійних ракет SCALP – французької версії британської Storm Shadow. Обидві ракети розробляли з використанням спільних британських і французьких технологій. Передача цих даних має допомогти Франції та Україні просунутися у створенні виробництва SCALP безпосередньо в Україні. На переконання експертів, виробництво далекобійних ракет безпосередньо в Україні в перспективі може зменшити залежність Києва від готових боєприпасів з-за кордону та дасть змогу швидше збільшувати їх кількість. Прем'єр Великої Британії також зобов'язався щороку надавати Україні 3 млрд фунтів (приблизно 4,09 млрд дол.) «стільки, скільки буде потрібно».

Загалом, практично всі високоповажні іноземні гості, які побували в Києві в День Незалежності України, приїхали не з порожніми руками, а з обіцянками подальшої підтримки: військової та фінансової. Вони також – кожен у своїй інтерпретації – особливо акцентували на героїчній незламності, з якою український народ наразі відстоює свою незалежність у протистоянні з державою-терористкою Росією.

З нагоди 35-річчя незалежності України 24 серпня на Софійській площі у Києві відбулися урочистості за участі Президента В. Зеленського, першої леді О. Зеленської, ряду українських політиків і європейських лідерів, які приїхали до України, аби підтвердити свою підтримку. Під час промови В. Зеленський заявив, що українці «не будуть бруківкою під чиїмись ногами царів і вождів», та, мовляв, це факт, «доведений силою і стійкістю людей» у боротьбі з повномасштабним вторгненням РФ. «Українці не будуть розмінною монетою в суперечках столиць. Українці не будуть підкорятися тому, у що не вірять, і точно не полишать своєї мрії – мрії жити незалежно», – зазначив він (URL: https://suspilne.media/1386298-u-kievi-vidbulis-urocistosti-z-nagodi-dna-nezaleznosti-ukraini-za-ucasti-zelenskogo-i-lideriv-evropi).

Президент укотре наголосив, що в російсько-українській війні вирішується майбутнє не лише України, а й усієї Європи. «Ми протидіємо цьому ризику не наодинці, ми додаємо сили нашому народу не наодинці та віримо, що нам точно вдасться досягти достойного миру для нашої держави разом з нашими друзями, нашими партнерами. Жодній нації в такій війні не вистачило б тільки своєї зброї. Жодна нація не справилася б з такими сильними ударами без допомоги. [...] Народ не повинен залишатися без підтримки, коли проти нього ведеться таке звірство, така війна», – резюмував В. Зеленський.

Прем'єр-міністр Великої Британії Е. Бернем під час промови в Києві заявив, що Лондон продовжуватиме будувати відносини з Києвом у межах

угоди про 100-річне партнерство між обома державами. «Об'єднуючи наші міста та наші школи, наші підприємства та наші громади, навчаючись один в одного, зростаючи разом протягом наступних десятиліть. І, попри обурливі погрози моїй країні з боку Росії, ми продовжуватимемо підтримувати оборону України», – наголосив політик (URL: https://suspilne.media/1386298-u-kievi-vidbulis-urocistosti-z-nagodi-dna-nezaleznosti-ukraini-za-ucasti-zelenskogo-i-lideriv-evropi).

Е. Бернем запевнив, що він «рішуче налаштований» на подальшу співпрацю з Україною та наданні необхідної підтримки. «Це означає не лише допомогу в протиповітряній обороні, а й зупинку запуску Росією своїх ракет за допомогою санкцій, які переривають їхні військові ланцюги постачання, підтримку знищення ракет до того, як вони будуть запущені проти українських міст, а також допомогу Україні в розробці нових технологій і поглибленні промислової співпраці», – зазначив він. Очільник британського уряду додав, що продовження санкційного тиску на Москву в цьому напрямі послабить її здатність фінансувати «незаконну війну», яку вона веде проти України.

Голова Європейської ради під час свого виступу заявив, що тільки Україна повинна визначити умови справедливого та тривалого миру, адже, мовляв, Євросоюз не може бути «нейтральною» стороною в цьому питанні. «Ми не нейтральні, ми прихильники України. Ми підтримуємо всі серйозні ініціативи, спрямовані на досягнення миру в Україні, але зрештою саме Україна – і тільки Україна – повинна визначити умови всеосяжного, справедливого та тривалого миру», – зазначив він.

На думку А. Кошти, завершення війни має утвердити незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, а також гарантувати довгострокову безпеку та здатність захищатися в майбутньому. Він запевнив, що ЄС продовжуватиме надавати Києву стільки підтримки, скільки необхідно під час війни, у майбутніх мирних переговорах та під час відбудови. «Оскільки наше бачення виходить за рамки війни, майбутнє України у ЄС є найкращою гарантією безпеки та довгострокової демократичної стабільності для України та для Європи в цілому. Наша мета – інтеграція України в мирний проєкт Євросоюзу», – зазначив очільник Єврради.

Із 35-річчям незалежності Україну привітали також лідери багатьох країн та міжнародних інституцій, які не були присутні на урочистостях у Києві. Зокрема, від імені Сполучених Штатів Америки українців привітав Державний секретар США М. Рубіо. Він наголосив, що Вашингтон залишається відданим суверенітету України та продовжує працювати над переговорним врегулюванням, яке має забезпечити тривалий мир. Також США планують і надалі розвивати з Україною економічні та безпекові зв'язки (URL: https://24tv.ua/geopolitics/privitannya-35-richchyam-nezalezhnosti-ukrayini-vid-svitovih_n3128718).

Президент США Д. Трамп привітав українців з Днем Незалежності, надіславши листа В. Зеленському. Як повідомив Президент України на

сторінці у мережі “X”, він отримав від очільника Білого дому «теплі та щирі вітання» з нагоди 35-ї річниці відновлення незалежності України. «Від імені американського народу вітаю Вас та громадян України з Днем Незалежності. 24 серпня – це день святкування нашої міцної дружби, побудованої на 35 роках дипломатичних відносин, зв’язку, який лише поглибився з моменту здобуття Україною незалежності», – ідеться в листі. Д. Трамп назвав українців «мужніми, відважними та талановитими людьми» і сказав, що США «захоплюються стійким духом» народу (URL: https://tsn.ua/politika/tramp-zvernuvsia-do-ukrayintsiv-iz-osoblyvym-poslanniam-z-nahody-dnia-nezaleznosti-zelenskyy-pokazav-lysta-3155201.html).

«Давайте скористаємося цим моментом, щоб покласти край конфлікту та побудувати міцний, тривалий мир, який розкриє величезний потенціал України для майбутніх поколінь. З повагою, Д. Дж. Трамп», – підкреслив Президент США.

В. Зеленський порівняв слова-привітання зі «звуком запуску ракети Patriot PAC-3» та подякував Д. Трампу та усім американцям за підтримку. «Ці слова, подібно до звуку запуску ракети Patriot PAC-3, піднімають наш дух і дають надію на те, що життя можна захистити від жорстоких атак Росії та що можна досягти гідного миру. Дякуємо, Президенте Трампе, і всім американцям, за вашу підтримку та вітання», – прокоментував Президент України.

Президентка Європейської комісії У. фон дер Ляєн заявила, що ЄС 24 серпня схвалив 6,1 млрд євро для посилення української оборони. Кошти мають бути спрямовані на системи протиповітряної та протиракетної оборони, ракети, боєприпаси та радари. У. фон дер Ляєн також запевнила, що Європа продовжить підтримувати Україну, яка зрештою поверне собі безпеку і свободу та посяде своє місце у Європейському Союзі.

Висока представниця ЄС із закордонних справ К. Каллас у своєму зверненні запевнила, що Євросоюз залишається непохитним у військовій, економічній, політичній та дипломатичній підтримці України. Вона наголосила, що ЄС виступає за справедливий і тривалий мир, який ґрунтується на міжнародному праві та Статуті ООН (URL: https://24tv.ua/geopolitics/privitannya-35-richchyam-nezalezhnosti-ukrayini-vid-svitovih_n3128718).

З вітальним словом до українців звернувся також Король Великої Британії Чарльз III. Він висловив захоплення нашою стійкістю й рішучістю у протистоянні російській агресії й наголосив, що незламність українського народу викликає глибоке захоплення у Великій Британії та в усьому світі. У своєму привітанні монарх згадав багату історію та культуру України, а також відзначив надзвичайну стійкість українців, які захищають свою державу, ідентичність та цінності. Чарльз III також наголосив на міцній дружбі між Україною та Великою Британією та тісних зв’язках між двома народами.

Від себе та дружини він побажав українцям миру, безпеки та процвітання у наступному році.

У контексті заходів, приурочених до Дня Незалежності України, не можна не сказати про найбільш неочікуваний та незвичайний із них – роботизований парад, який відбувся у Києві вперше в історії країни. На ньому представили майже 100 зразків вітчизняного озброєння – повітряні, наземні та морські безпілотні системи (URL: https://www.president.gov.ua/news/u-35-tu-richnicyu-vidnovlennya-nezalezhnosti-ukrayini-vidbuv-106037).

Зокрема, Хрещатиком пройшло 30 наземних роботизованих комплексів, серед яких "TerMIT", «Рись», «Сімба», "Ardal", «Змій» та "Ratel". Їх використовують для розвідки, мінування та розмінування, доправлення боєприпасів і забезпечення, евакуації поранених, вогневої підтримки та штурму позицій російських військ. Тільки цього року такі комплекси виконали понад 66 тис. завдань, зазначили в ОПУ.

Окрему частину параду становили морські дрони. Дніпром пройшли дев'ять безекіпажних катерів, серед яких Sea Baby, MAGURA та Sargan. Їх застосовують для розвідки, патрулювання та ударів по російських морських цілях. Українські морські безпілотники відіграли значну роль у витісненні російського флоту з Чорного моря і змусили значну частину його сил залишити окупований Крим.

На параді також були представлені 18 дронів-перехоплювачів P1-Sun, Litavr та Sting, які призначені насамперед для боротьби з російськими ударними безпілотниками, зокрема «шахедами». Також 27 дронів-бомберів – Vampire, «Лазар» та Heavy Shot. Їх використовують проти російської техніки, артилерії та живої сили, а також для ураження укріплень і дистанційного мінування.

Ще вісім безпілотників – SHARK та LF-400 – представили розвідувальний напрям. Вони дають змогу виявляти російські позиції, техніку, артилерію та командні пункти на значній відстані від лінії фронту.

Завершили парад сім далекобійних дронів «Морок» та «Січень». Вони призначені для ударів по об'єктах російської військової інфраструктури, зокрема підприємствах, складах, логістичних вузлах та аеродромах. За даними Офісу Президента, тільки за минулий рік ці безпілотники здійснили майже 2 тис. ударів і уразили понад 1 тис. підтверджених цілей на території Росії (URL: https://www.president.gov.ua/news/u-35-tu-richnicyu-vidnovlennya-nezalezhnosti-ukrayini-vidbuv-106037).

Над столицею також пролетіли винищувачі, зокрема французькі Mirage 2000 та F-16. Таким чином головними героями святкового параду стали не танки й бронетехніка, а технології, які вже безпосередньо використовуються у війні – наземні роботи, морські дрони, безпілотники та авіація. Президент В. Зеленський під час заходу наголосив, що Україна має чим захищати свою незалежність і прагне після завершення війни стати донором безпеки для партнерів та Європи.

«Сила – це не лише те, що тримає удар. Сила – це те, що рухається уперед: суходолом, водою, небом. Там, де ворог шукає нашу слабкість, ми створюємо свою перевагу. Там, де ще вчора були межі можливого, сьогодні технології, швидкість, влучність. Цей рух неможливо зупинити, бо за кожною машиною – щире серце і світлий розум, – заявили в Офісі Президента. – За кожним рішенням – досвід цієї війни, яку розпочали не ми. За кожним кілометром шляху одна мета – захистити своє. Наші дороги, наші міста, наше небо, наше право жити вільно на своїй, Богом даній землі. Українська сила сьогодні має різні форми, вона жене вперед, пливе, летить. Вона бачить далі, діє швидше і знаходить шлях там, де, здається, його немає» (URL: https://for-ua.com/article/1261119).

Проведений на День Незалежності України роботизований парад у центрі Києва викликав захоплення і шок як у політиків, так і у військових та військових експертів по всьому світу. Ізраїльський військовий аналітик І. Левін назвав парад технологій у Києві справжнім кіберпанком і зауважив, що Україна вміє дивувати і бути за межею. За його словами, на відміну від показових зразків інших країн, українська техніка щодня знищує ворога або рятує життя на фронті. «Парад роботів в Україні – просто вау, хто скаже, що це не вражає, злукавить. На відміну від Китаю та інших аматорів, це реальні бойові машини, які дійсно працюють на фронті: знищують ворога або допомагають своїм. Справжній, реальний кіберпанк. Україна вміє дивувати, вміє бути за гранню», – написав він у своєму Telegram-каналі. В ефірі «Радіо НВ» І. Левін наголосив, що «якщо хтось скептик, то він скептик тому, що боїться України в тій чи іншій мірі, або не бажає, щоб вона досягла успіху. А спеціалісти розуміють, що Україна – на вістрі списа» (URL: https://informator.ua/uk/roboti-na-hreshchatiku-morski-droni-na-dnipri-u-kiyevi-pokazali-vau-parad-novitnoji-zbroji-do-dnya-nezalezhnosti).

Військовий блогер та ведучий військового телебачення «Армія TV» С. Місюра назвав цьогорічний парад до Дня Незалежності України «дуже крутою ідеєю». На його думку, демонстрація роботизованої техніки показала не лише рівень українського виробництва, а й унікальні можливості ЗСУ на полі бою. «По-перше, все що на відео – нашого, українського виробництва! Важкі бомбери, FPV, дрони-розвідники та перехоплювачі. Надводні та наземні комплекси. Все – наше!» – наголосив С. Місюра. Окремо він звернув увагу на наземні роботизовані комплекси, які рухалися строєм, попри те, що представлені машини мають різні конструкції, колеса, редуктори та навіть гусениці. За словами блогера, синхронна робота операторів стала демонстрацією високого рівня підготовки. «Це був вищий одномоментний пілотаж!» – зазначив він.

С. Місюра також відзначив морські безекіпажні катери «Сі Бейбі», «Магура» та «Сарган», які використовуються для різних завдань – від ударів і розвідки до протиповітряної оборони та запуску FPV-дронів. «Нічого подібного арсеналу в світі не існує!» – заявив військовий блогер.

На його думку, особливо показовими стали кадри із запуском дронів-перехоплювачів із вертольота Мі-8, пікапів та розвідувального БПЛА PD-2. С. Місюра вважає, що саме така різноманітність засобів допомагає Україні ефективно протидіяти російським «шахедам». Він також наголосив на масштабах застосування НРК: за наведеною ним статистикою, кількість виконаних роботизованими комплексами місій зросла із 7500 у січні до 20 тис. у липні, а загалом від початку року перевищила 100 тис. «Найголовніше, що є на війні – люди та збереження їхнього життя», – підсумував С. Місюра.

Роботизований парад, за оцінкою оглядачів, показав, що технології стають обличчям української армії замість важкої техніки. Ставка на роботизовані комплекси й дрони замість класичних танкових колон відображає те, як змінилася сама війна за останні роки. Наземні роботизовані машини й морські безпілотники вже не експериментальні розробки, а серійна зброя, яку бійці використовують щодня на передовій та в морі проти російського флоту. Показ такої техніки на головній вулиці столиці у святковий день став символічним посланням – Україна не просто обороняється застарілими зразками, а створює власну технологічну перевагу, яку визнають і зовнішні спостерігачі.

Якщо говорити про День Незалежності у контексті українського суспільного сприйняття, то ставлення до нього наразі зазнало відчутної трансформації. Зокрема, за словами очільника Київського міжнародного інституту соціології В. Паніотто, нещодавнє опитування КМІС свідчить про те, що у 2026 р. більшість населення України (приблизно 66–67 %) називають Різдво Христове та Великдень найбільш важливими чи улюбленими святами, а далі йдуть День Незалежності (54 %) та День захисників і захисниць України (53 %) (URL: https://for-ua.com/article/1261140).

«Новий рік, який урочисто святкують у всьому світі і який багато років ділив перше місце з Різдвом Христовим і Великоднем, у 2026-му є лише на п’ятому місці з 40 %. У 2013-му День Незалежності був одним з найменш популярних свят (менш популярним був лише День Конституції), а сьогодні це одне з трьох найбільш популярних свят в Україні. Україна виборює незалежність ціною життя і страждань мільйонів людей, це свято стало особистим, ми стали цінувати державну символіку, одягати вишиванки, вивішувати прапори і навіть одягати в національні кольори тварин», – зазначив В. Паніотто.

Отже, 35-та річниця Незалежності України стала не лише державним святом, а й потужною демонстрацією міжнародної солідарності з українським народом. Приїзд до Києва європейських лідерів та представників міжнародних інституцій засвідчив готовність партнерів продовжувати політичну, фінансову, військову й гуманітарну підтримку України. Особливо важливим є те, що ця підтримка дедалі більше переходить від політичних заяв до конкретних спільних проєктів у сфері оборонного виробництва, технологій, протиповітряної оборони та довгострокового стратегічного партнерства.

Водночас виступи зарубіжних політиків продемонстрували спільне розуміння того, що майбутній мир має бути справедливим, тривалим і ґрунтуватися на збереженні суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України.

Центральною темою урочистостей стала незламність українського народу, його здатність чинити опір агресії та одночасно формувати власне бачення майбутнього держави. Показовим у цьому контексті став перший в історії України роботизований парад, який продемонстрував масштаб розвитку вітчизняних безпілотних і роботизованих технологій. Представлені наземні, морські та повітряні комплекси засвідчили, що українська оборонна промисловість поступово перетворює досвід війни на технологічні рішення, здатні забезпечувати ефективнішу боротьбу з противником і збереження життя військовослужбовців. Оцінки військових експертів та оглядачів підтверджують, що Україна вже стала одним із важливих центрів сучасного воєнного технологічного розвитку. Таким чином, святкування 35-річчя Незалежності продемонструвало не лише стійкість України перед російською агресією, а й її здатність розвиватися, зміцнювати міжнародні партнерства та формувати нові спроможності для власної і європейської безпеки.

О. Аулін, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Мекканський пакт 2026 р.: оцінки експертів

У серпні поточного року Ісламська Республіка Пакистан, Королівство Саудівська Аравія та Турецька Республіка уклали Мекканську угоду про спільну оборону (Mecca Joint Defense Agreement). Очікується, що Мекканський пакт сприятиме позитивним змінам у безпековій архітектурі не тільки Близького й Середнього Сходу, а матиме більш широке надрегіональне значення, зокрема впливатиме на національні інтереси України.

Теперішня об’єднувальна ініціатива не є першою. Ще раніше, у 2015–2017 рр., Саудівська Аравія вже робила масштабну спробу сформувати надрегіональний військово-політичний механізм. В експертних дискусіях такий проєкт нерідко розглядався як потенційна основа для створення своєрідного «Близькосхідного НАТО». Ідеться про Ісламську військову коаліцію з протидії тероризму (Islamic Military Counter Terrorism Coalition, IMCTC), про створення якої саудівською стороною було оголошено в грудні 2015 р. До первісного формату об’єднання, крім безпосередньо Королівства, увійшли Пакистан, Туреччина, Єгипет, Об’єднані Арабські Емірати, Бахрейн, Катар, Кувейт і ряд інших мусульманських держав. Офіційно коаліція мала забезпечувати координацію зусиль у боротьбі з тероризмом. Задля цього передбачалося створити в Ер-Ріяді спільний центр для координації військових операцій і розвитку відповідних механізмів співробітництва (URL: https://www.spa.gov.sa/ 1429204).

Подальша інституціоналізація ІМСТС відбулася у 2017 р., коли в Саудівській Аравії було проведено перше засідання Ради міністрів оборони. На той час до об'єднання входила вже 41 держава. Було визначено чотири основні напрями співпраці: протидія радикальній ідеології, інформаційна діяльність, боротьба з фінансуванням тероризму та військова координація. У воєнній сфері передбачалися обмін інформацією й розвідувальними даними, координація планування, підготовка військовослужбовців, розвиток спроможностей держав-учасниць, проведення спільних навчань. Штаб-квартиру коаліції було залишено в Ер-Ріяді (URL: https://www.arabnews.com/node/1199381/saudi-arabia).

Разом з тим ця спроба не привела до створення повноцінного регіонального аналога НАТО. Принципова відмінність полягала в тому, що Ісламська військова коаліція не запровадила механізму колективної оборони, за яким напад на одну державу автоматично розглядався б як напад на всіх інших членів об'єднання. Участь країн у конкретних військових заходах визначалася відповідно до їхніх власних можливостей, ресурсів і політичного рішення, що фактично зберігало за кожною з них свободу вибору щодо рівня залучення. Не було створено й повністю інтегрованої системи військового командування, порівнюваної з об'єднаною командною структурою НАТО (URL: https://en.prnasia.com/releases/global/delegates-of-13-member-countries-commence-operations-in-islamic-military-counter-terrorism-coalition-243912.shtml).

Додатковим стримувальним чинником стали значні політичні та стратегічні розбіжності між самими учасниками. Уже в 2017 р. гостра криза у відносинах між Саудівською Аравією та Катаром продемонструвала, наскільки складним є формування єдиного безпекового простору з участю держав з різними зовнішньополітичними орієнтирами. Аналітики Міжнародного інституту стратегічних досліджень зазначали, що навіть для Саудівської Аравії перетворення Ісламської військової коаліції на ефективний і дієвий регіональний механізм виявилося складним завданням. Разом із суперечностями навколо Катару істотно відрізнялися й підходи Туреччини, Саудівської Аравії, Пакистану та інших учасників до регіональних конфліктів, ролі Ірану, майбутнього Сирії і взаємодії з провідними зовнішніми центрами сили (URL: https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2017/12/gcc).

Тому нинішню Мекканську угоду можна розглядати як дійсно якісно нову спробу перейти від широкої, але політично неоднорідної коаліції до компактнішої системи безпекової взаємодії між кількома ключовими військово-політичними центрами ісламського світу. Водночас офіційна позиція держав-підписантів свідчить, що новий формат не позиціонується як закритий військово-політичний блок. Зокрема, Президент Турецької Республіки Р. Т. Ердоган, коментуючи підписання пакту, наголосив: «Угода не спрямована проти жодної країни і відкрита для участі всіх братніх держав, які прагнуть миру, процвітання та стабільності в нашому регіоні» (URL:

https://www.aa.com.tr/en/politics/turkish-president-says-mecca-joint-defense-agreement-targets-no-country-open-to-other-friendly-nations/4021327). Ця заява свідчить, що Анкара розглядає новий формат не лише як механізм тристоронньої військової координації, а і як потенційно відкриту систему регіональної безпекової взаємодії, до якої за певних політичних умов можуть бути залучені й інші держави.

Зі свого боку Прем'єр-міністр Ісламської Республіки Пакистан Ш. Шаріф охарактеризував підписання документа як історичний крок, наголосивши на особливому характері взаємин між трьома державами: «Три братні держави, об'єднані вірою, дружбою та спільною рішучістю щодо миру й безпеки» (URL: https://www.app.com.pk/national/makkah-joint-defence-agreement-to-strengthen-collective-security-enhance-cooperation). Він також висловив сподівання, що «цей історичний пакт, підписаний у тіні двох святинь, залишатиметься щитом миру для майбутніх поколінь» (URL: https://radio.gov.pk/07-08-2026/makkah-joint-defence-agreement-will-remain-shield-of-peace-pm-shehbaz). У такий спосіб пакистанська сторона намагається надати новій угоді не лише військово-політичного, а й ширшого цивілізаційного та символічного значення, пов'язуючи її з ідеєю солідарності мусульманських держав.

Офіційна позиція, схвалена всіма трьома безпосередніми підписантами – Спадкоємним принцом і Прем'єр-міністром Саудівської Аравії М. бін Салманом, Президентом Туреччини Р. Т. Ердоганом і Прем'єр-міністром Пакистану Ш. Шаріфом, – полягає в тому, що угода відображає їхнє спільне прагнення «до подальшого зміцнення колективної безпеки та сприяння миру, безпеці й стабільності в регіоні та за його межами» (URL: https://pid.gov.pk/site/press_detail/33499).

Разом з тим принципово новою рисою угоди порівняно з попередніми форматами мусульманської військово-політичної кооперації, є створення спільного оборонного механізму. Окремо документ передбачає, що «будь-який збройний напад на будь-яку з трьох держав розглядатиметься як напад на всі три держави» (URL: https://mofa.gov.pk/press-releases/makkah-al-mukarramah-summit-for-joint-defence). Саме ця формула наближає новий формат до принципу колективної оборони та якісно відрізняє його від Ісламської військової коаліції з протидії тероризму, яка мала значно ширший склад учасників, але не передбачала настільки чіткого механізму взаємних зобов'язань у разі зовнішньої агресії.

Цьогорічний Мекканський пакт потенційно поєднує дві, на перший погляд, суперечливі характеристики. З одного боку, він створює компактне оборонне ядро між трьома великими державами ісламського світу та запроваджує принцип, наближений до колективної оборони. З іншого – офіційні заяви Анкари та інших учасників демонструють прагнення представити новий формат як відкритий механізм, який у перспективі може стати основою для ширшої системи регіональної безпеки. Це дає змогу

розглядати угоду не лише як чергову тристоронню домовленість, а як потенційний початковий етап формування нового військово-політичного центру сили, подальші масштаби та характер якого залежатимуть від готовності інших держав регіону інтегруватися в нього.

Після оприлюднення Мекканської угоди в експертному середовищі почала поширюватися думка про те, що формування нового механізму колективної оборони, який у медійному та аналітичному дискурсі почали називати «ісламським НАТО», може бути спрямоване насамперед на стримування Ірану та, меншою мірою, на зміну регіонального стратегічного балансу щодо Ізраїлю. Зокрема, засновник приватної розвідувально-аналітичної компанії "Stratfor" Дж. Фрідман охарактеризував угоду як формування стратегічного поясу навколо Ірану (URL: https://en.hvylya.net/interview/2908-friedman-an-islamic-nato-draws-a-ring-around-iran). Інші аналітики наголошували, що поява нового безпекового формату може мати важливі наслідки також для позицій Ізраїлю в системі регіональної безпеки.

Більш стриману оцінку запропонували ізраїльські дослідники Й. Гузанський і Г. Лінденштраус. Вони застерігали від спрощеного трактування Мекканської угоди як безпосередньо антиізраїльського або антиіранського союзу, звертаючи увагу на істотні відмінності в стратегічних інтересах Саудівської Аравії, Туреччини й Пакистану. На їхню думку, саме відсутність повного збігу інтересів між ключовими учасниками могла обмежити перспективи перетворення нового формату на справді тісний і функціонально інтегрований військовий союз.

Водночас ізраїльські експерти приділяли особливу увагу участі Туреччини, розглядаючи її як потенційний чинник посилення стратегічного впливу Анкари в мусульманському світі та відповідно як додатковий виклик для Ізраїлю. Крім того, Й. Гузанський зазначав, що укладення Мекканської угоди може ускладнити перспективи нормалізації відносин між Саудівською Аравією та Ізраїлем, хоча й не означає остаточної відмови Ер-Ріяду від такого сценарію.

Через це в ізраїльському експертному дискурсі Мекканська угода сприймається не стільки як безпосередня підготовка до конфронтації з Ізраїлем, скільки як елемент формування нової регіональної конфігурації безпеки. Остання потенційно спроможна змінити наявний баланс сил, посилити позиції окремих регіональних акторів і потенційно обмежити стратегічний вплив Ізраїлю (URL: https://www.inss.org.il/publication/mecca-agreement).

Реакція офіційного Тегерана на Мекканський пакт також виявилася переважно стриманою. Представник Міністерства закордонних справ Ірану Е. Багаї заявив, що Тегеран не бачить підстав розглядати новий формат як загрозу для Ірану, наголосивши на глибоких релігійних, історичних і цивілізаційних зв'язках Ісламської Республіки із Саудівською Аравією,

Туреччиною та Пакистаном. Водночас він охарактеризував укладення угоди як ознаку зміни підходів держав Близького та Середнього Сходу до проблеми безпеки й підтвердив традиційну позицію Тегерана щодо необхідності забезпечення безпеки безпосередньо державами регіону без опори на зовнішні сили. Подібну оцінку висловив і заступник міністра закордонних справ Ірану Х. Нушабаді (URL: https://www.tasnimnews.ir/en/news/2026/08/10/3667720/iran-sees-mecca-defense-pact-as-sign-of-regional-shift).

Водночас більш критичні оцінки пролунали з боку окремих представників іранського парламенту. Член Комісії з питань національної безпеки і зовнішньої політики Меджлісу Е. Резаї назвав Мекканський пакт «угодою на папері» та заявив, що домовленість із Туреччиною й Пакистаном не забезпечить Саудівській Аравії безпеки так само, як цього не зробила багаторічна орієнтація Ер-Ріяду на Сполучені Штати Америки. Водночас інший член цієї комісії Е. Азізі наголосив, що арабські держави зрештою усвідомили необхідність забезпечення власної безпеки всередині регіону, однак попередив про ризик стратегічного прорахунку та закликав зберігати баланс (URL: https://www.aljazeera.com/amp/news/2026/8/9/where-does-iran-stand-on-saudi-pakistan-turkiye-pact).

Старший науковий співробітник Ради з міжнародних відносин С. Кук також розглядає появу нового формату як свідчення поступового послаблення американського домінування у формуванні безпекової архітектури Близького Сходу. На його думку, стратегічне значення Мекканської угоди полягає не лише в самому механізмі взаємної оборони, а передусім у тому, що три впливові регіональні держави намагаються самостійно формувати новий порядок безпеки поза межами традиційних американських конструкцій. У цьому сенсі угода відображає тенденцію до посилення стратегічної суб'єктності регіональних держав та їхнього прагнення зменшити залежність від зовнішніх гарантій безпеки (URL: https://www.cfr.org/articles/the-u-s-led-middle-east-order-is-over-the-mecca-agreement-proves-it).

Дослідниця Національного інституту стратегічних досліджень О. Борділовська вважає, що новий мекканський об'єднувальний формат не можна називати «ісламським НАТО», хоча в медіа таке визначення зустрічається дедалі частіше. «Угода, підписана в Мецці, не передбачає статуту й не прописує жорстко всі зобов'язання учасників. Заява про те, що напад на будь-яку країну вважається нападом на дві інші, нагадує ст. 5 Статуту НАТО, але на тому схожість і закінчується. Детальної інформації про обов'язки підписантів у разі такого нападу немає, не йдеться також про ядерну парасольку, яку мав би надати Пакистан», – запевняє дослідниця (URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/trystoronniy-oboronnyy-pakt-pakystan-saudivska-araviya).

Схожу, хоча дещо більш обережну оцінку запропонував експерт Chatham House А. Абуду. На його думку, Мекканський пакт доцільно

розглядати не як повноцінний аналог НАТО, а радше як експеримент із формування регіональної стратегічної самостійності. Угода створює для Саудівської Аравії додатковий інструмент диверсифікації власної системи безпеки та зміцнює її переговорні позиції у відносинах як зі Сполученими Штатами Америки, так і з Іраном. Водночас експерт наголошує, що угода не містить достатньо відомостей про практичні механізми військового реагування, а тому її реальна ефективність залежатиме від подальшої інституціоналізації та готовності сторін виконувати взяті на себе зобов'язання (URL: https://www.chathamhouse.org/2026/08/should-egypt-join-mecca-pact).

Найбільш детальний критичний аналіз військової складової нового формату запропонували дослідники Міжнародного інституту стратегічних досліджень Х. Альхасан та А. Ваджид. Вони зазначають, що Мекканська угода має значний політичний і символічний вимір, оскільки об'єднує військові можливості Туреччини, економічні ресурси Саудівської Аравії та військово-стратегічний потенціал Пакистану. Водночас експерти звертають увагу на фундаментальну проблему достовірності механізму стримування: незрозуміло, якою мірою держави-учасниці будуть готові реально застосувати військову силу на захист одна одної у випадку конкретного збройного конфлікту. Особливо невизначеним залишається питання про можливість поширення пакистанського ядерного стримування на інших учасників угоди. Отже, на думку дослідників IISS, справжня цінність нового формату залежатиме не стільки від декларації про колективну оборону, скільки від подальшого розвитку військової координації, оборонно-промислового співробітництва та спроможності сторін узгоджувати власні стратегічні інтереси (URL: https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2026/08/pakistan-saudi-arabia-and-turkiye-a-new-defence-pact).

Ще один важливий вимір угоди пов'язаний з розширенням географічних меж взаємопов'язаного безпекового простору. Дослідниця австралійського Lowy Institute С. Бано зазначає, що Мекканський пакт фактично скорочує стратегічну відстань між Перською затокою, Східним Середземномор'ям та Південною Азією. Участь Туреччини, Саудівської Аравії та Пакистану поєднує в межах одного механізму держави, які традиційно діяли в різних регіональних безпекових системах. Із цієї точки зору значення угоди виходить за межі суто близькосхідної політики. Вона потенційно впливає також на стратегічну ситуацію в Південній Азії, відносини Пакистану з Індією, а також на ширшу архітектуру безпеки простору між Середземномор'ям, Близьким Сходом та Індійським океаном (URL: https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/the-mecca-pact-redraws-the-indo-pacifics-western-edge).

Для України Мекканський пакт передусім становить інтерес як приклад формування нового типу оборонного союзу в умовах дефіциту традиційних гарантій безпеки. Його поява демонструє, що навіть держави, які мають різні зовнішньополітичні орієнтири та не належать до однієї військово-політичної організації, можуть шукати механізми взаємних оборонних зобов'язань на

основі спільного сприйняття загроз. Практичне значення цього досвіду в сучасних українських реаліях полягає в пошуку додаткових моделей міжнародних гарантій безпеки та розвитку багатостороннього оборонного співробітництва. Як зазначає О. Борділовська з Національного інституту стратегічних досліджень України, Мекканський пакт є прикладом «нового союзу нових часів», що формується як відповідь на зміну регіонального балансу сил і зростання невизначеності щодо надійності наявної системи безпеки (URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/trystoronniy-oboronnyy-pakt-pakystan-saudivska-araviya).

Разом з тим безпосереднє значення нового формату для України пов'язане з тим, що Анкара, Ер-Ріяд та Ісламабад володіють значним військово-промисловим і технологічним потенціалом. Туреччина вже є одним із важливих партнерів України у сфері оборонно-промислової кооперації, тому поглиблення її військової взаємодії із Саудівською Аравією та Пакистаном потенційно створює додаткові можливості для формування ширших технологічних і виробничих ланцюгів. У перспективі це може стосуватися спільного виробництва озброєнь, безпілотних систем, боєприпасів, авіаційних технологій та інших напрямів оборонної промисловості. Для України важливо не лише спостерігати за розвитком нового союзу, а й шукати можливості для двосторонньої та багатосторонньої взаємодії з його учасниками у сферах, що не суперечать її стратегічному курсу на євроатлантичну інтеграцію.

Не менш важливим є геополітичний вимір. Якщо Мекканська угода розширюватиметься за рахунок нових держав, вона може поступово перетворитися на впливовий політичний і безпековий центр, здатний формувати позиції значної частини мусульманського світу з ключових міжнародних питань. Для України це означає необхідність активнішої дипломатичної роботи з державами-членами та потенційними учасницями нового формату. Це може мати важливе значення для забезпечення підтримки української позиції на міжнародних майданчиках, протидії російському політичному та інформаційному впливу, а також для розширення коаліції держав, зацікавлених у дотриманні принципів суверенітету й територіальної цілісності.

Окремо слід враховувати, що потенційне перетворення Мекканського пакту на ширшу надрегіональну систему безпеки створюватиме для України не лише нові можливості, а й певні ризики. Посилення взаємодії між державами, які мають відмінні позиції щодо російсько-української війни, може ускладнити формування спільного підходу нового об'єднання до України. Саме тому українська дипломатія має бути зацікавлена в тому, щоб розвиток цього формату не призвів до появи ще одного політичного центру, нейтрального або байдужого до питань російської агресії, а натомість створював можливості для розвитку діалогу з Києвом.

Отже, для України значення Мекканської угоди полягає насамперед в її потенціалі впливати на формування нової надрегіональної архітектури

безпеки, до якої можуть поступово долучатися додаткові держави мусульманського світу. У практичному вимірі Києву доцільно розглядати новий формат не як віддалений близькосхідний союз, а як перспективний політичний і безпековий центр, розвиток якого може впливати на міжнародне середовище, оборонно-промислову кооперацію та формування глобальних коаліцій. Тому для України важливо підтримувати активний політичний діалог з усіма трьома державами-засновницями, насамперед із Туреччиною, а також використовувати розвиток нового формату для розширення власних можливостей у сфері оборонної дипломатії, військово-технічного співробітництва та залучення підтримки держав Глобального Півдня.

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Вітальне слово Президента НАН України академіка А. Загороднього в 35-ту річницю Незалежності України

«Шановні колеги, дорогі друзі!

Україна – одночасно молода і древня держава. В її історії бували періоди розквіту і руїни. Але після темних часів вона знову і знову відроджувалася. І зрештою заявила про себе світові на повен голос як незалежна країна, а тепер і як фортеця між європейською цивілізацією та пітьмою, що намагається її поглинути.

Головним нашим капіталом, цінність якого особливо гостро усвідомлюється у нинішні страшні й героїчні часи, є Незалежність. Зараз ми, як ніколи, добре розуміємо, що Незалежність не отримують у подарунок – її виборюють. Що Незалежність – наше свідоцтво про зрілість і відповідальність. Що Незалежність – щоденний поступ у досягненні поставленої мети, щоденна наполеглива робота, щоденні зусилля.

В обороні України, її Незалежності, суверенітету і територіальної цілісності стоїть і Національна академія наук. Безпілотні системи, енергоощадні технології та біотехнології, моніторинг і захист довкілля, медичні засоби, вивчення громадської думки, правове підґрунтя демократичних трансформацій та євроінтеграції, історичні студії й економічні прогнози – все це і чимало інших питань є предметом нашої активної та постійної роботи. Адже академія – одна з чільних опор і найприкметніших атрибутів Української держави.

Україні сьогодні 35. Це вік, коли ілюзії вже позаду, але є сили, амбіції та досвід, щоби жити і успішно розвиватися. І я, попри все, певен, що обраної нами долі не здатні забрати у нас ні тирани, ні їхні армії, ні їхня зброя. Бо ми відчули смак свободи і самостійності. Й нізащо ними не поступимося.

Усіх українців і українок, хай би де вони жили, а також усіх, хто любить Україну та поділяє наші цінності й прагнення, від усього серця вітаю з Днем Незалежності!

Висловлюю глибоку шану та вдячність усім працівникам академії за подвижницьку працю в ім'я нашого народу та нашого майбутнього! Схиляю голову у невимовній скорботі за кожним, хто віддав своє життя за захист рідної землі, за Незалежність України.

Слава Україні! Героям слава!

З глибокою повагою Президент Національної академії наук України А. Загородній» ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2026. – 24.08).***

***

Президія НАН України провела урочисте засідання до 35-річчя Незалежності України.

Під головуванням президента Національної академії наук України академіка НАН України А. Загороднього 21 серпня 2026 р. відбулося урочисте засідання Президії НАН України, приурочене до Дня Незалежності України.

Із вступним словом до присутніх звернувся президент НАН України академік НАН України А. Загородній: «24 серпня Національна академія наук України разом з усією країною відзначатиме 35-у річницю Незалежності України.

Українська державність має глибоке історичне коріння та спирається на багатовікову боротьбу українського народу за свою свободу. Сьогодні, в епоху глобальних викликів і в умовах важкого випробування повномасштабною війною РФ проти нашої країни, ми особливо гостро усвідомлюємо справжню цінність Незалежності України як основи вільного національно-державного буття українського народу.

У цих умовах роль науки є особливо значущою, адже держава і суспільство очікують від учених ефективних практичних рішень для суттєвого посилення обороноздатності та прискореного відновлення економічного потенціалу України на засадах високотехнологічного розвитку.

Слід підкреслити, що попри всі труднощі воєнного лихоліття, незважаючи на звуки сирен, постійні обстріли та руйнування, науковці Національної академії наук України демонструють неабияку мужність, згуртованість, силу духу та витримку. Щоденною самовідданою працею вони продовжують зміцнювати нашу державу, її безпеку й обороноздатність, успішно працюють над розв'язанням нагальних проблем у всіх сферах суспільного життя».

Далі учасники засідання заслухали дві наукові доповіді.

З теми «Економіка України в координатах глобального розвитку» виступив академік-секретар Відділення економіки НАН України, директор

Інституту економіки та прогнозування НАН України академіка НАН України В. Геєць.

За його словами, економіка України розвивається під одночасним впливом екзогенних чинників – повномасштабної війни з РФ, трансформації глобального економічного порядку, фрагментації світової торгівлі, зміни міжнародних виробничих ланцюгів, енергетичних шоків і посилення технологічної конкуренції та ендогенних чинників, зумовлених структурними особливостями національної економіки, інституційною спроможністю держави, станом виробничого й людського потенціалу та здатністю адаптуватися до вимог європейської інтеграції.

Світовий досвід показує, що уповільнення економічного зростання, посилення невизначеності й поширення протекціонізму стали спільними викликами для країн з різним рівнем розвитку. США, КНР, Німеччина, Франція і Японія активніше застосовують інструменти підтримки національного виробництва й захисту внутрішніх ринків, а торговельне протистояння між США та КНР посилює ризики для глобальної економіки. Водночас досвід ЄС актуалізує завдання подолання фрагментованості єдиного ринку, зміцнення інституційної спроможності й реалізації узгодженої промислової політики. Для України це означає необхідність поєднання європейської інтеграції та економічної відкритості із захистом національних інтересів, підтримкою національного виробництва й нарощуванням технологічного потенціалу.

За роки Незалежності Україна пройшла складну економічну траєкторію, в межах якої трансформаційні зміни та періоди пожвавлення чергувалися з кризовими спадами. Динаміка макроекономічних показників засвідчує, що темпи розвитку значною мірою визначалися структурними характеристиками національної економіки, зовнішньою кон’юнктурою, інституційною спроможністю держави та безпековими умовами. Найбільш деструктивним чинником стала війна РФ проти України: від 2014 р. вона поглиблювала структурні дисбаланси й обмежувала потенціал розвитку, а повномасштабне вторгнення у 2022 р. спричинило найбільше падіння за весь період Незалежності. Водночас країна виявила високу адаптаційну здатність, хоча й продовжує функціонувати в умовах війни, що супроводжується втратою виробничих потужностей, руйнуванням інфраструктури, дефіцитом робочої сили, значними потребами у відбудові та посиленням залежності від міжнародної підтримки. За оцінками ОЕСР, реальний ВВП, який у 2021 р. збільшився на 3,4 %, у 2022 р. скоротився на 28,8 %, а надалі частково відновився – на 5,5 % у 2023 та на 2,9 % у 2024 р. Прогнозовані темпи залишаються помірними: 2,5 % у 2025 р., 2,0 % у 2026 р. За оцінками Світового банку загальна вартість відновлення та реконструкції України сягає майже 588 млрд дол. США, що приблизно втричі перевищує оцінений номінальний ВВП країни за 2025 р.

Макрофінансову стійкість України значною мірою підтримує зовнішня допомога, однак така модель формує високий рівень екзогенної залежності. За оцінками ОЕСР, сукупний дефіцит державного сектору залишався значним: 17,5 % ВВП у 2022 р., 20,4 % ВВП у 2023 р. та 17,5 % ВВП у 2024 р., що відображає високий рівень фіскального навантаження в умовах війни.

Війна та спричинені нею руйнування надають проблемі розвитку людського капіталу України критичного значення, актуалізуючи питання його збереження, відновлення й ефективного використання. Масштабне внутрішнє та зовнішнє переміщення населення в поєднанні з мобілізацією, міграційними втратами, демографічним старінням і дефіцитом кадрів у реальному секторі економіки наразі є головним викликом для економічного розвитку. За таких умов реінтеграція ветеранів, підтримка внутрішньо переміщених осіб і створення передумов для повернення громадян з-за кордону набувають не лише соціального, а й безпосередньо економічного значення, оскільки від цього залежатимуть темпи відновлення виробництва, інвестиційної активності та бюджетної стійкості.

До того ж війна істотно змінила логіку розподілу економічних ресурсів, посиливши їхню концентрацію на критично важливих напрямах – обороні, енергетичній стійкості, відновленні інфраструктури, цифрових рішеннях і підтримці базових функцій держави. Окупація частини територій, руйнування підприємств, енергетичної та транспортної інфраструктури звузили виробничу базу й порушили усталені господарські зв’язки, спричинивши переорієнтацію капіталу, праці й управлінських рішень на нові сектори зростання. Розвиток оборонно-промислового комплексу, цифровізація державних сервісів, поширення технологічних рішень, релокація бізнесу та зростання попиту на інфраструктурні й енергетичні проєкти формують нові можливості для структурної модернізації економіки.

Далі про «Формування української ідентичності: історичний досвід та виклики сучасності» доповіла завідувач відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України член-кореспондент НАН України Я. Верменич.

За її словами, однією з основних характеристик українського суспільства є багатовекторність траєкторій його ідентифікаційного розвитку. Вона обумовлена не лише фактом співіснування на українських теренах різних народів і спільнот, а й наявністю тісної взаємодії різноманітних суперечностей, ціннісних і ментальних протистоянь, регіональних, соціальних і культурних конфліктів. Саме ці конфліктні параметри виступають певними маркерами ідентифікаційних стратегій українського соціуму як в історичній ретроспективі, так і в реаліях.

Формування України в зоні фронтиру як специфічного ареалу міжкультурної взаємодії обумовило ситуацію, за якої майже кожний її регіон у той чи той період своєї історії відрізнявся чітко вираженим «фронтирним» статусом. Творення української нації відбувалося в постійному пошуку

оптимальних моделей взаємодії регіональних і загальнонаціональних траєкторій історичного поступу. Сьогодні ці пошуки ускладнюються через мілітарні виклики, розбалансування політичних і соціокультурних процесів, пов'язаних із глобалізаційною динамікою, порушенням традиційного співвідношення між конфліктом та консенсусом. Збільшується варіативність ціннісних орієнтацій, що доводить до крайньої межі процес диверсифікації суспільної свідомості, а субкультурна специфіка стає додатковим чинником поляризації.

В умовах російсько-української війни генерування засад державної політики у сфері утвердження національної ідентичності стає одним із чинників гарантування національної безпеки. Науковці установ Відділення історії, філософії та права НАН України постійно наголошують, що консолідаційна динаміка будь-якого суспільства обумовлюється чітким окресленням системоформівних засад, якими спільнота керується в розбудові власної держави. Необхідною умовою консолідації є репрезентація спільних уявлень про єдність країни, встановлення зрозумілих символічних параметрів її ідентичності в просторі й часі. Від того, у чому саме суспільство бачить першовитоки своєї єдності, залежить форма його консолідації.

В Інституті політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України опубліковано праці: «Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність» (керівник авторського колективу – академік НАН України О. Рафальський), «Концепція соборності України: витоки, еволюція, політична актуальність» (науковий редактор – Т. Бевз), «Російсько-українська війна як конфлікт ідентичностей, цінностей і ідеологій», «Суспільно-політична солідарність в Україні у повоєнний період» (керівник авторського колективу – академік НАН України О. Рафальський) та ін.

У соціогуманітарних дослідженнях наголошується на тому, що українське суспільство сьогодні перебуває в координатах «культури конфлікту», яке формується під впливом російсько-української війни та характеризується високим рівнем емоційності, поляризації поглядів, переосмисленням усталених цінностей. Війна стала основним чинником трансформації та радикалізації ідентифікаційних конфліктів, актуалізувала питання пошуку конструктивних стратегій їх розв'язання. «Культура конфлікту» ще довго впливатиме на суспільну атмосферу в країні та світі. Утім завданням соціогуманітаріїв є репрезентація конструктивних теорій «балансу й діалогу» цивілізацій, соціально-культурної консолідації та міжрегіонального взаєморозуміння.

У контексті пошуку методологічних стратегій такого «балансу й діалогу» в Інституті історії України НАН України започатковано науковий проєкт «Формування української ідентичності: історичний досвід та виклики сучасності», спрямований на осмислення інтегрованої системи ідентифікаційних координат України, в основі якої три кластери: історичний простір, історична культура, історична пам'ять. Саме вони у своїй взаємодії

створюють основу для самоусвідомлення нації через спільне минуле, культурні коди та збереження історичної спадщини. Саме їх синтеза вибудовує фундамент для формування консолідаційної ідентичності як процесу стійкої самосвідомості громадян, що об'єднує суспільство на основі спільності історичного простору, історичної пам'яті, історичної культури та політичних поглядів, попри регіональні, етнічні чи мовні відмінності. Насамкінець учасники засідання розглянули кілька поточних питань ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2026. – 21.08).***

***

Північно-східний науковий центр НАН України і МОН України поглиблює співпрацю із закладами вищої освіти.

У Харківському національному університеті радіоелектроніки 21 серпня 2026 р. відбулося підписання Меморандуму про співпрацю між Північно-східним науковим центром НАН України та МОН України й Харківським національним університетом радіоелектроніки.

Документ підписали голова Північно-східного наукового центру НАН України і МОН України, віцепрезидент НАН України академік НАН України В. Семиноженко та ректор університету доктор технічних наук, професор І. Рубан.

Меморандум спрямовано на розвиток конструктивної взаємодії у сфері наукової та інноваційної діяльності, підготовки й підвищення кваліфікації наукових, науково-технічних і науково-педагогічних працівників.

Серед основних напрямів співпраці – проведення спільних науково-практичних і науково-методичних заходів, зокрема конференцій, семінарів, круглих столів, тренінгів, вебінарів; обмін науковою літературою та сприяння публікації результатів спільних досліджень; підготовка і видання спільних наукових та навчально-методичних праць.

Окрему увагу приділено співпраці у сфері підвищення кваліфікації та стажування науково-педагогічних працівників, проведення дослідницької роботи, спільного використання сучасного наукового й інноваційного обладнання, а також підготовки та реалізації спільних проєктів.

«Підготовка інженерних кадрів, зокрема у сфері радіо- та мікроелектроніки, є надзвичайно актуальною проблемою не лише для Харкова, а й для всієї України. Співпраця провідних закладів вищої освіти, зокрема Харківського національного університету радіоелектроніки, з провідними науковими центрами сьогодні набуває особливого значення. Тому підписання цього меморандуму це не формальність, а важливий крок до спільної системної роботи. Сьогодні особливо важливо об'єднувати можливості науки й освіти, створювати умови для спільної роботи дослідників, викладачів і молодих науковців. Таке партнерство дає змогу ефективніше використовувати наукову інфраструктуру, розвивати нові

напрями досліджень і готувати фахівців, затребуваних сучасною економікою», – зазначив академік В. Семиноженко.

У свою чергу професор І. Рубан наголосив на важливості розвитку системної взаємодії університету з науковими установами, зокрема для реалізації спільних дослідницьких та інноваційних проєктів.

Підписання меморандуму стало важливим кроком у зміцненні партнерства між науковими установами та закладами вищої освіти Харкова. Така співпраця сприятиме обміну знаннями й досвідом, розвитку наукових досліджень та інновацій, залученню молодих фахівців до дослідницької роботи й реалізації спільних проєктів ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2026. – 24.08).***

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського долучена до створення національного цифрового ресурсу про Голодомор-геноцид в Україні

Цього літа до Києва, зокрема й до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, завітала делегація з Канади – у межах реалізації Ініціативи «Спадщина Голодомору» (Holodomor Legacy Initiative), яку підтримують Канадсько-українська фундація (Canada-Ukraine Foundation) і канадська компанія “Cowater International”. Основна мета розпочатого торік проєкту – підтримка Національного музею Голодомору-геноциду України у збереженні культурної ідентичності та зміцненні інституційної стійкості. На думку засновників проєкту, це досягається шляхом оцифрування історичних матеріалів, розроблення основних експозицій та міжнародної інформаційно-просвітницької роботи, що допомагатиме підвищувати рівень обізнаності громадськості про Голодомор, підтримувати академічні дослідження й забезпечувати довгострокову стійкість музеїв. Проєкт сприяє збереженню української спадщини, одночасно зміцнюючи цінності у сфері прав людини, інклюзивності й запобіганню геноциду.

Зустріч у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського розпочалася з робочої наради, яку провів заступник генерального директора з наукової роботи бібліотеки кандидат історичних наук Ю. Ковтанюк за участі директорки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського докторки історичних наук, професорки Г. Ковальчук і координаторки міжнародних зв’язків бібліотеки Л. Дем’янюк. Ю. Ковтанюк стисло розповів гостям про історію бібліотеки, її структуру, функції й завдання як наукової установи Національної академії наук України, інституційну значущість її як бібліотеки НАН України від початку створення академії, напрями її діяльності, найбільші фонди в Україні, а також чималий науковий доробок, що удоступнюється в межах розвитку Відкритої науки

НАН України. Окрему увагу було приділено науковій спадщині України, зокрема Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, у формі найбільших у державі повнотекстових наукових ресурсів, до яких надається вільний доступ і без яких нині неможливе жодне дослідження в Україні. Водночас Ю. Ковтанюк підкреслив важливість власних видань бібліотеки, зокрема п’яти періодичних наукових видань, з яких три фахових категорії «Б» та одне – категорії «А», що утримує перший квартиль у Scopus (Q1).

У свою чергу директор проєкту «Підтримка Національного музею Голодомору-геноциду в Україні» в компанії “Cowater International” Дж. Караліс (John Karalis), який очолював канадську делегацію, детально поінформував партнерів із Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського про результати першого етапу Ініціативи «Спадщина Голодомору», що завершився двоетапним конкурсним відбором грантової підтримки 14 дослідників Голодомору-геноциду та симпозіумом. У лютому 2026 р. на конкурс було подано 32 проєкти, до участі в якому експерти відібрали 16 проєктів. У червні 2026 р. переможцями стали 14 учасників із Канади, Коста-Ріки, США й України. Загальний фонд допомоги перевищує 155 тис. канадських доларів. Грантова підтримка переможців розрахована на період до березня 2027 р. Дж. Караліс повідомив також, що важливою місією Ініціативи «Спадщина Голодомору» є освітня програма, що ґрунтуватиметься на документальних свідченнях про Голодомор-геноцид в Україні.

Кандидат історичних наук Ю. Ковтанюк розповів канадським гостям, що Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського вже розпочала активну взаємодію з Національним музеєм Голодомору-геноциду в Україні щодо оцифрування найцікавіших (на думку експертів) документів із газетного фонду бібліотеки (щоправда, за словами Ю. Ковтанюка, ці документи є лиш незначною частиною всього масиву документальної спадщини, що свідчить про Голодомор-геноцид в Україні), відібраних спільно з працівниками музею. Навесні було підписано відповідний меморандум, а у червні – підготовлено технічні вимоги. Канадським колегам було запропоновано створювати запланований цифровий ресурс за підтримки Ініціативи «Спадщина Голодомору» на базі Національного музею Голодомору-геноциду в Україні як інтеграційний ресурс національного значення та консолідувати зусилля різних українських інституцій, що належать до різних сфер управління (бібліотек, архівів і музеїв). Це дасть змогу створити якнайповніший ресурс документальних свідчень, зокрема задокументованих усних, а також результатів численних досліджень.

Канадські колеги зацікавилися пропозиціями Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і повідомили, що підтримку Ініціативи «Спадщина Голодомору» буде продовжено у 2027 р.

Експерт проєкту «Підтримка Національного музею Голодомору-геноциду в Україні», керівник канадської програми військової підтримки PROTECT2 (Програми сприяння реформам через технічну експертизу та

передачу спроможностей), яку реалізує Міністерство національної оборони Канади, директор місії Світового конгресу українців (Ukrainian World Congress, UWC) в Україні до вересня 2024 р. С. Касянчук (S. Kasyanchuk) з повагою відзначив, що Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського демонструє сталість у відкритості для досліджень як в аналогову епоху, так і нині, у цифрову епоху. Він вручив кандидатові історичних наук Ю. Ковтанюку видрукуване у Канаді подарункове видання в оксамиті – книгу «Реймське Євангеліє Анни Ярославівни» (2010 р.). Це безцінна київська пергаментна пам'ятка XI ст., яку до Франції привезла дочка Ярослава Мудрого Анна Ярославівна, виходячи заміж за короля Генріха I. Рукопис використовувався як коронаційна присяга французьких монархів і нині зберігається у міській бібліотеці Реймса. Як наголосив С. Касянчук, ця книга відіграє важливу роль для просування України у світі, презентуючи її як європейську державу з гідним рівнем освіченості вже у XI ст., й була підготовлена у співпраці Світового Конґресу Українців із Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського й, зокрема, за підсумками досліджень, виконаних в Інституті рукопису бібліотеки. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського дала можливість відсканувати оригінальний текст, його переклали ще й французькою та англійською мовами й об'єднали у чудове видання, наближене до оригіналу.

Далі українські науковці влаштували своїм канадським колегам коротку, але змістовну екскурсію фондами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: відділом формування та використання газетних фондів (детальні пояснення давала Н. Носкіна), Інститутом рукопису (І. Корчемна, Т. Коваль), відділом зарубіжної україніки (В. Антонова) й основним фондом бібліотеки (О. Вощенко). Особливе місце в екскурсії було відведено огляду пам'ятної дошки британського журналіста Ґ. Джонса, яку Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського подарували шахтарі Вельсу у 2023 р. за меценатської підтримки доктора Л. Луцюка (L. Luciuk), тоді почесного професора Королівського військового коледжу в Кінгстоні (Канада), який був членом канадської делегації та виступав експертом у конкурсі грантової підтримки дослідників Голодомору-геноциду в Україні.

Керівникові канадської делегації Дж. Каралісу науковці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського подарували видання Інституту архівознавства бібліотеки «Академік Михайло Птуха: з архівної спадщини (2024 р.)», що містить чимало документально підтверджених статистичних даних про демографію України часів Голодомору, неспростовно підтверджуючи геноцид українського народу.

Завершився візит канадської делегації зустріччю професора Л. Луцюка, нині старшого наукового співробітника кафедри українознавства Університету Торонто, з представниками наукової спільноти Києва – на презентації наукового видання про український визвольний рух. Зібрання модерувала докторка історичних наук, професорка Г. Ковальчук, яка також

представила присутнім подаровану бібліотеці С. Касянчуком книгу «Реймське Євангеліє Анни Ярославівни» ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2026. – 6.08).***

***

Бактеріальний препарат для адаптації рослин до кліматичних змін

Науковці Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України виділили нові штами бактерій, які населяють внутрішні тканини сої (ці мікроорганізми називаються ендофітами), і довели їхній позитивний вплив на подолання рослинами температурного й оксидативного стресів. Застосування ендофітів поліпшило ріст рослин і підвищило врожай навіть в умовах посухи і високих температур. На основі виділених штамів в інституті розробили новий препарат – Інфітол. Польові випробування підтвердили ефективність і перспективність використання препарату для вирощування сільськогосподарських культур. Науковці з'ясували основні механізми позитивного впливу розробленого препарату на рослини і стверджують, що він має великі перспективи у виробництві.

Кліматично стійкий розвиток людства стає дедалі актуальнішим, з огляду на почастішання катастрофічних погодних явищ у різних куточках планети, зокрема й в Україні. Від надвисоких температур і посух особливо потерпають сільськогосподарські культури. Через це знижується їхня врожайність, що ставить під загрозу продовольчу безпеку. Тому чимало дослідників із різних спеціальностей зосередилися на підвищенні стійкості рослин до стресових чинників і на розробленні кліматично орієнтованих біотехнологій для сільського господарства.

Над розв'язанням цієї проблеми працюють і науковці відділу загальної та ґрунтової мікробіології Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України. Вони звернули увагу на ґрунтові мікроорганізми, які тісно взаємодіють із рослинами, поліпшують їх живлення й розвиток, підвищують стійкість до стресових чинників і продуктивність. В інституті створили представницьку колекцію агрономічно корисних мікроорганізмів, що налічує понад 300 штамів, – симбіотичних, вільноіснуючих, асоціативних та ендофітних бактерій. Цим мікроорганізмам властиві важливі екологічні особливості: вони проявляють свої позитивні властивості за екстремальних чинників місцевих кліматичних умов (високі температури, недостатнє зволоження), фізико-хімічних особливостей ґрунтів різних типів, а також здатні утворювати продуктивні симбіотичні системи з різними сортами рослин української та іноземної селекції. Серед таких ефективних штамів – бульбочкові бактерії сої, на основі яких фахівці Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України створили комплексний інокулянт РизобінК (інокулянт – це біопрепарат із живих штамів мікроорганізмів, яким обробляють насіння перед посівом або коріння розсади та саджанців перед посадкою). Він містить асоціацію штамів

бульбочкових бактерій Bradyrhizobium japonicum УКМ В-6018, УКМ В-6023 і УКМ В-6035, а також їхні біологічно активні метаболіти – фітогормони, органічні кислоти, амінокислоти й інші.

Виробники мікробних біопрепаратів мало цікавляться ендофітними мікроорганізмами, які, втім, на думку науковців, заслуговують особливої уваги завдяки своїм властивостям. Ендофіти населяють ксилемні тканини провідних судин і міжклітинний простір рослин та формують із ними взаємовигідні протокооперативні відносини: підсилюють рослини зсередини, захищають їх від фітопатогенів і шкідників, активують механізми стресостійкості й антиоксидантного захисту, постачають поживні й рістстимулювальні сполуки.

З поверхнево стерилізованих бульбочок сої науковці інституту виділили шість нових штамів ендофітних бактерій, у лабораторних і натурних експериментах вивчили їхні властивості, а також перевірили ефективність застосування нових штамів у польових випробуваннях. У дослідах із вирощуванням сої насіння перед посівом комплексно обробляли бульбочковими бактеріями з препарату РизобінК і одним з виділених штамів ендофітних бактерій родів Paenibacillus, Bacillus і Pseudomonas. У підсумку вчені виявили низку корисних для рослин властивостей виділених штамів.

Чому дослідники вирішили працювати саме із соєю? Бо вона чутлива до високих температур: кожне підвищення середньої глобальної температури на 1ºС здатне зменшити врожайність сої на 3,1 %. Посуха також є одним із найсильніших абіотичних стресів, що негативно впливає на фізіологію коріння, структуру листя, поглинання поживних речовин, фотосинтетичну активність і продуктивність. Проте завдяки комплексному ендофітно-ризобіальному препарату-інокулянту, створеному в Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України, під час посух на Київщині водний режим сої поліпшувався – дефіцит води зменшувався, водоутримувальна здатність зростала, інтенсивність транспірації знижувалася, тобто рослини краще насичувалися водою. Як наслідок, адаптивний потенціал рослин підвищувався, симбіотична система формувалася краще, а врожайність сої сорту «Скульптор» зростала на 36,2 %. Водночас інокулянт на основі нового штаму ендофітів поліпшував адаптивність рослин до несприятливих умов і знижував оксидативний стрес. Це підтверджується меншим накопиченням активних форм кисню та підвищенням каталазної активності.

Крім того, результати експериментів in vitro й in vivo показали, що селекціоновані фахівцями інституту ендофітні штами ефективні ще й проти погіршення фітопатологічної ситуації на посівах сільськогоподарських культур, яке є однією із супутніх проблем кліматичних змін. Щодо бактеріальних і грибних збудників хвороб сої ці штами проявляли широкий спектр антагоністичної та біоконтролюючої активності. Коли насіння сої у польових умовах на природному інфекційному фоні обробляли композицією

РизобінК разом з ендофітними штамами, ефективність захисту рослин проти альтернаріозу становила від 47,5 до 92 %, а продуктивність різних сортів сої істотно зростала (дивіться графік нижче). Приріст урожаю становив у середньому 47 %.

Отже, для підвищення врожайності та стійкості сої до патогенів за несприятливих фітосанітарних умов довкілля варто використовувати у технологіях вирощування цієї культури ендофітні бактерії.

На основі цих дослідницьких результатів науковці Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України створили новий препарат, що містить ендофітні бактерії – Інфітол. Розробка вже пройшла необхідні токсикологічні випробування, штами Bacillus velezensis IMV B-8134 і B. velezensis IMV B-8135 віднесено до IV класу патогенності як нешкідливі для теплокровних. Повний сиквенс геномів цих штамів довів, що їхній генетичний матеріал не містить генів патогенності. Тобто біотехнологічні підприємства вже сьогодні можуть застосовувати штами у виробництві унікального новітнього мікробного препарату для рослинництва, який може стати у пригоді й у господарствах органічного землеробства.

Інфітол уже випробували в польових умовах – на посівах сої у південних регіонах України (Херсонській та Одеській областях), укотре підтвердивши ефективність комплексного застосування ендофітних бактерій та інокуляції ризобіями як на зрошуваних, так і на неполивних землях.

Скажімо, на Одещині (а це зона неполивного землеробства Південного степу України) агрокліматичні умови протягом вегетації сої були несприятливими – з великим дефіцитом вологозабезпечення і низьким коефіцієнтом зволоження ґрунту через незначну кількість опадів і високу випаровуваність вологи з ґрунту за високих температур повітря. Проте якщо насіння сої перед сівбою обробляли бульбочковими й ендофітними бактеріями, то рослини виявляли стійкість до стресових погодних умов. У підсумку завдяки комплексній ендофітно-ризобіальній інокуляції врожайність різних за скоростиглістю сортів сої «Діона» і «Святогор» перевищувала у середньому в 1,5 раза та в 1,9 раза відповідно врожайність рослин, насіння яких не оброблювали.

Що ж стосується полів Херсонщини (це були ділянки зрошуваного землеробства), то за роки досліджень урожайність насіння обох досліджених сортів сої у варіанті коінокуляції насіння РизобіномК + B. velezensis IMB B-8134 становила в середньому 2,69 т/га (для ультраскоростиглого сорту «Діона») та 2,95 т/га (для середньостиглого сорту «Святогор»), що на 38–40 % перевершувало контрольні показники.

Розрахунок економічної ефективності показує, що комплексна ендофітно-ризобіальна інокуляція насіння обох сортів сої за використання препаративної композиції РизобінК + B. velezensis IMV B-8134 дає максимальні показники умовно чистого прибутку (близько 13–17,5 тис. грн/га) за найменшої собівартості (близько 7,2–8,3 тис. грн/т) й

найвищого рівня рентабельності (56,0–79,9 %). Іншими словами, передпосівна інокуляція насіння зернобобових культур новітніми ендофітно-ризобіальними препаратами дає змогу отримати екологічну продукцію з низькою собівартістю, а тому може бути ефективним елементом енергоощадного землеробства.

Як запевняють в Інституті мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України, за умов зрошування запропонована ними схема обробки насіння (комплексна ендофітно-ризобіальна інокуляція) бактеріальним композиційним препаратом РизобінК + B. velezensis IMV B-8134 підвищить врожайність сої на землях Південного степу України до 3,05 т/га для ультраскоростиглого сорту «Діона» й до 3,21 т/га для середньораннього сорту «Святогор», а також посприяє підвищенню вмісту доступних форм азоту в ґрунті й зниженню хімічного навантаження на довкілля, бо всього цього можна досягти без мінеральних азотних добрив.

Роботи науковців Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України засвідчили високу ефективність селекціонованих штамів ендофітних бактерій за сучасних кліматичних змін. Автори досліджень вважають нові ендофітні штами з пробіотичною активністю для рослин перспективною основою поліфункціональних мікробних препаратів-фітобіотиків для створення адаптивних біотехнологій, здатних підтримувати здоров'я рослин і запобігати втратам урожаю за біотичних та абіотичних стресів.

Далі фахівці установи планують зосередитися на вивченні спектру кластерів функціональних генів, пов'язаних із синтезом речовин, які забезпечують захист від патогенів, формування системної стійкості рослин до захворювань, шкідників і несприятливих кліматичних умов. Тож робота триває ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2026. – 11.08).***

***

У Києво-Печерській лаврі презентували каталог «Мазепіана у музейних зібраннях та приватних колекціях України».

Нещодавно до дня обрання І. Мазепи гетьманом відбулася презентація унікального каталогу «Мазепіана у музейних зібраннях та приватних колекціях України», що вийшов друком у Видавничому домі «Академперіодика» НАН України у співпраці з Національним заповідником «Києво-Печерська лавра». Книгу підготувала відома дослідниця мазепинської доби, іконографії гетьмана І. Мазепи та мазепіани кінця XVII – першої чверті XXI ст., провідна наукова співробітниця науково-дослідного відділу вивчення культурної спадщини Києво-Печерської лаври доктор історичних наук, професор О. Ковалевська.

До заходу долучилися представники музеїв, наукових установ, бібліотек і громадських організацій, які зберігають наукову, літературну й мистецьку

мазепіану, працюють із культурною та історичною спадщиною України (Інституту історії України НАН України, Видавничого дому «Академперіодика» НАН України, Національного заповідника «Києво-Печерська лавра», Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, М. Лисенка, М. Старицького, П. Саксаганського, Національного військово-історичного музею України, Музею-архіву преси Вахтанга Кіпіані), громадської організації «Історична платформа», Національної історичної бібліотеки України, «Бібліотеки на Вишгородській», 25-ї бригади Національної гвардії України імені князя Аскольда, приватні колекціонери й інші.

Учасники презентації обговорили результати виставкового проєкту та роботу над каталогом, а також оглянули пам'ятний знак І. Мазепі біля Успенського собору.

Реалізація згаданого видавничого проєкту стала продовженням однойменної виставки, що тривала восени 2024 р. в приміщенні колишньої бібліотеки Успенського собору Києво-Печерської лаври й супроводжувалася широким громадським і культурним резонансом. Чи не вперше на теренах України образ гетьмана І. Мазепи представили настільки різнопланово: як непересічного державного діяча, військового, дипломата, мецената, однієї з найосвіченіших постатей своєї епохи. Яскраво ілюстрований каталог покликаний сформувати загальне уявлення про наукову, мистецьку, музичну та військову мазепіану XIX – першої чверті XXI ст. (як в Україні, так і за кордоном), її етапи, зміст і вплив на формування української національної ідентичності.

Ідею втілення в каталозі самого «духу» виставки реалізовано зусиллями наукового куратора виставки й авторки видання О. Ковалевської. Рецензентами видання були завідділу джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, доктор історичних наук, професор В. Піскун і завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України доктор історичних наук В. Томазов. Редактором тексту став колишній провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України, а нині військовослужбовець Збройних сил України В. Григор'єв.

До створення книги була залучена команда Видавничого дому «Академперіодика» НАН України на чолі з талановитою дизайнеркою, завідувачкою відділу додрукарської підготовки видань О. Бурдік ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2026. – 5.08).***

Новини української археології

Археологи академії завершили четвертий польовий сезон досліджень у центрі Одеси.

Одеська експедиція Інституту археології НАН України спільно з Південноукраїнським національним педагогічним університетом ім. К. Д. Ушинського (керівники – провідна наукова співробітниця відділу археології Криму та Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАН України докторка історичних наук С. Іванова і ректор Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського доктор історичних наук А. Красножон) завершила польовий етап досліджень двошарової пам'ятки археології – античного поселення «Приморський бульвар» і середньовічної фортеці Хаджибей.

На античному поселенні знайдено, ймовірно, античну оборонну стіну. Давньогрецьке поселення Гавань Істріан V–III ст. до нашої ери тут відоме здавна. Проте вперше вдалося зафіксувати його північно-західний край, який відмежовано від степу залишками стіни завширшки 2 м. Розкопана її довжина, зафіксована експедицією (з урахуванням розкопок 2025 р.), становить 20 м. Такі розміри конструкції і дали підстави припускати, що дослідники мають справу саме із залишками стіни, і стіни саме оборонного типу.

Із часом стіну майже повністю було розібрано, тому її залишки схожі у розкопі на розвал бутового каменю вперемішку з уламками амфор в античних шарах. Розвал залягає перпендикулярно до сучасної лінії бульвару, від морського урвища у напільний бік. З одного боку цієї субструкції простежується культурний шар античного часу, з протилежної його немає, за винятком поодиноких знахідок.

Неподалік від т. зв. стіни, на території вже самого поселення, частково зафіксовано котлован, імовірно, напівземлянки зі сходами, вирізьбленими в материковому суглинку. Серед завалу було виявлено обламаний скіфський наконечник IV ст. до н. е. Розкопану конструкцію порушено пізніми ямами, закладеними вздовж неї задля вилучення тесаного каміння (дно таких ям не йде глибше за основу розвалу). Скупчення кількох таких доволі масивних перетягнутих блоків зафіксовано поруч. Найімовірніше, тут стояла капітальна кладка, залишки внутрішнього бутового наповнення якої і вдалося зафіксувати. Схоже, блоки саме цієї споруди розібрали у пізній період на будівництво вже іншої оборонної будівлі – веж Хаджибея, як це не раз ставалося в історії античних міст і поселень Північного Причорномор'я та Криму.

На Приморському бульварі експедиція знайшла також одну з веж Хаджибейського замку.

Уперше за 240 років не лише з'ясовано точну локалізацію цього оборонного комплексу, а й визначено його реальні розміри, які досі були суперечливі. Питання датування поки що лишається відкритим. Замок

частково збудовано з руїн давньогрецької колонії Гавань Істріан, яка розташовувалася поруч. На досліджуваній ділянці фундаменти споруди виявилися майже неушкодженими. Зберігся навіть перший ряд стіни. Хоча не обійшлося без руйнацій: на одній ділянці через кладку наскрізь пройшов зливовий бульварний колектор 1830-х років і сучасний бетонний колодязь водоводу. Хоча на історичних планах вежу показано круглою, та виявлений фундамент багатокутний, що є поширеною практикою. Нижній ряд стіни викладено на вапняному розчині. У діаметрі вежа сягала 8 м, товщина стін – 2,5 м. На кутовому перетині зафіксовано канали дерев'яних армувальних балок, що типово для середньовічних фортифікаційних споруд.

У будівництві вежі використовувались османська плінфа й «татарська» черепиця, уламки яких зі слідами розчину знайдено в завалах будівельного сміття із внутрішнього боку вежі, що надалі не було порушено. У завалах біля фундаменту знайдено срібну монету султана Абдул-Хаміда I 1785 р. й деякі артефакти османського періоду, елементи зброї, свинцеві кулі тощо. А отже, османи якщо й не збудували вежу, то щонайменш активно експлуатували у XVIII ст.

На північ від вежі у польовому сезоні 2025 р. було знайдено описаний у джерелах артилерійський двір, утрамбований уламками вапняку. Двір мав значний ухил у бік рівчака, що розташовувався на місці сучасних Потьомкінських (Приморських) сходів.

Відомо, що за два тижні після штурму замка у вересні 1789 р. росіяни почали розбирати його на будівельні матеріали. Від цього у фундаменті лишилися руйнування, а на рівні тодішньої денної поверхні, під стіною – розвали витягнутих із руїн блоків і архітектурних деталей. Серед них – верхня частина османської секційної лиштви від бійниці або невеликого віконця... Отже, більша частина замку прихована під сучасною бруківкою Приморського бульвару. Ця споруда мала розмір 32×37 м. Самі вежі дійсно були невисокими та порівняно невеликими.

Під час розкопок знайдено також господарську яму із золотоординським глеком другої половини XIV ст., яку перекривала ділянка культурного шару цього століття. Посудина походить із центральної частини сучасної Молдови. На місці Приморського бульвару 700 років тому вирувало життя.

Цьогорічних результатів експедиції вдалося досягти завдяки багаторічній, системній спільній науковій роботі й цілковитій підтримці з боку міської влади. Дослідження не відбулися б і без студентів-істориків Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (Одеса) та волонтерів. Інститут археології НАН України вдячний усім за діяльну й самовіддану участь ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2026. – 11.08).***

***

На основі висновків археологів академії підготовлено європейський звіт про об'єкти української культурної спадщини під час і після російсько-української війни.

На сайті мережі Cultural Property Protection for All (Захист культурної спадщини для всіх – CA24119) європейської програми COST (European Cooperation in Sciense and Technology – Європейська співпраця в галузі науки та техніки) опубліковано коротку анотацію звіту експерта Міжнародного комітету з управління археологічною спадщиною Міжнародної ради з охорони пам'яток і визначних місць (International Council on Monuments and Sites – ICOMOS) доктора А. Каіріша (A. Kairišs) «Незаконні археологічні розкопки, оцінювання збитків і незаконна торгівля українськими культурними об'єктами: правові проблеми та проблеми відстеження» (Illegal Archaeological Excavations, Damage Assessment, and Illicit Trade in Ukrainian Cultural Objects by Dr Andris Kairiss), підготовленого за підсумками короткострокової наукової місії (STSM), що відбулася на базі Інституту археології НАН України (керівниця – старша наукова співробітниця відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України кандидатка історичних наук Е. Кравченко) у травні цього року в межах спільної грантової програми COST, повноправним членом якої Україна є від 2022 р.

«Археологічна спадщина України є вкрай вразливою, оскільки багато пам'яток розташовані у відкритих ландшафтах, сільськогосподарських зонах, прибережних районах, зонах забудови та на територіях, що постраждали від військових дій. З початку російської агресії у 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р., археологічні пам'ятки, музеї, архіви та колекції зазнали руйнувань, пошкоджень, мародерства, несанкціонованого переміщення та незаконного обігу. Найсерйозніші ризики стосуються окупованих і прифронтових територій, до яких українська влада та дослідники мають обмежений доступ або не мають його взагалі. <…> Додаткові ризики створює окупація. Особливо гострим випадком є Крим: рухомі колекції та нерухома спадщина, зокрема стародавній Херсонес Таврійський та його хора, страждають від контрольованих окупантами втручань, ідеологічного використання спадщини, переміщення колекцій та зменшення українського нагляду», – відзначено в анотації звіту.

Автор документа торкається також проблем документування об'єктів культурної спадщини, оцінювання завданих бойовими діями й окупацією пошкоджень, правового захисту, а також нематеріальної шкоди, що впливає на ідентичність, національну пам'ять, історичну тяглість тощо.

Анотація містить також перелік нагальних рекомендацій, які стосуються:

– створення єдиного механізму швидкого зв'язку для закордонних правоохоронних, митних, поштових, музейних органів, аукціонів та органів

реституції щодо затриманих або підозрілих українських археологічних об’єктів;

– екстреного експертного реагування задля швидкої ідентифікації вилучених предметів, що потенційно походять із тимчасово окупованих територій України;

– безплатного доступу до наукових баз даних, археологічних публікацій, музейних записів і репозиторіїв зображень для українських правоохоронців, митників, прокурорів і вповноважених експертів;

– ухвалення докладного протоколу щодо фіксування затриманих предметів і поводження з ними;

– уточнення державної власності й хронологічних меж археологічних об’єктів;

– розмежування правопорушень проти археологічних пам’яток і археологічних артефактів;

– посилення поштового, митного й онлайн-контролю українських археологічних об’єктів;

– неприпустимості легітимізації археологічних об’єктів невідомого чи сумнівного походження;

– підготовки коротких практичних рекомендацій для військовослужбовців, груп розмінування, інженерів і підрозділів цивільно-військової співпраці щодо археологічних пам’яток і випадкових знахідок;

– пріоритетної цифровізації документів для ідентифікації та реституції об’єктів української культурної спадщини, а також матеріалів з окупованих або прифронтових територій.

Насамкінець доктор А. Каіріш окреслює своє бачення подальших стратегічних кроків, наголошуючи: «Археологічна експертиза має стати обов’язковим та операційним етапом у плануванні, будівництві, розвитку інфраструктури та післявоєнній відбудові» ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2026. – 11.08).***

Міжнародне співробітництво у галузі освіти і науки

Українські науковці ознайомилися з польським досвідом охорони зубра європейського та рисі євразійської.

Упродовж 8–12 серпня 2026 р. українська делегація у складі провідного наукового співробітника Інституту екології Карпат НАН України кандидата біологічних наук О. Марискевич та начальника відділу лісового господарства та охорони екосистем НПП «Сколівські Бескиди» І. Лепесевича на запрошення наукового польського Західнопоморського природничого товариства (Zachodniopomorskie Towarzystwo Przyrodnicze) відвідала його центральну садибу, розташовану в населеному пункті Яблуново Західнопоморського воєводства (Польща).

Основною метою поїздки було ознайомлення з діяльністю товариства щодо охорони й управління популяціями зубра європейського (Bison bonasus L.) та рисі євразійської (Lynx lynx L.), зокрема з методами іммобілізації та телеметрії цих ссавців, які тривалий час використовуються як на території Польщі, так і за її межами. Важливим моментом діяльності товариства є забезпечення функціонування єдиної на території Польщі Служби швидкого реагування, яка виїжджає на конфліктні ситуації, допомагає під час дорожньо-транспортних пригод і мінімізує збитки від диких тварин на сільськогосподарських угіддях, що також є дуже актуальним для України.

У рамках поїздки було взято участь у робочій нараді, на якій заступник голови товариства М. Трач (M. Tracz) представив результати управління субпопуляціями зубра європейського на північному заході Польщі загальною чисельністю понад 500 особин. О. Марискевич презентувала матеріали про українських зубрів загалом і сколівську (майданську) субпопуляцію зокрема. У роботі заходу також взяли участь співробітники Музею і Інституту зоології ПАН (Muzeum i Instytut Zoologii PAN), із яким наша установа від 2023 р. має Угоду про співпрацю, зокрема, директор цієї установи, відомий польський еколог, професор, доктор габілітований Р. Гула (R. Gula).

Захід також охоплював виїзд до одного з вільноживучих стад зубра, для яких на північному заході Польщі налагоджено постійні спостереження з використанням 80 телеметричних ошийників.

Українська делегація мала можливість ознайомитися з функціонуванням унікальної показової дикої загорожі в Яблуново, де утримуються рисі, вовки та зубри у напіввільному стані на загальній площі майже 30 га. У загорожі підтримується розмноження рисі євразійської шляхом сталого утримання однієї пари, потомство якої з телеметричними ошийниками повертають у природу.

Було обговорено кроки щодо подальшої співпраці із Західнопоморським природничим товариством, зокрема підписання Угоди про наукову співпрацю та роботи над спільними проєктами ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2026. – 24.08).***

***

Президент НАН України та Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Таджикистан в Україні обговорили перспективи наукової співпраці.

Президент НАН України академік А. Загородній та Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Таджикистан в Україні Д. Назрізода обговорили перспективи двосторонньої науково-технічної співпраці, а також спільну ініціативу зі створення етноботанічної експозиції «Сад Таджикистану» в Національному ботанічному саду імені М. М. Гришка НАН України.

Зустріч відбулася 20 серпня 2026 р. в Президії Національної академії наук України.

Однією з головних тем стала ініціатива Посольства Республіки Таджикистан в Україні щодо створення на території Національного ботанічного саду імені М. М. Гришка НАН України окремої етноботанічної експозиції «Сад Таджикистану».

Її концепція передбачає представлення характерного для Таджикистану рослинного різноманіття, традицій національного садівництва, а також окремих елементів культури й історичної спадщини країни. Учасники зустрічі обговорили можливе наповнення експозиції, принципи оформлення території та практичні аспекти реалізації проєкту.

Очікується, що «Сад Таджикистану» матиме не лише ботанічне та просвітницьке значення. Нова експозиція може стати одним із майданчиків культурної дипломатії та сприяти розширенню співпраці Національного ботанічного саду НАН України з науковими і культурними установами Республіки Таджикистан.

Під час розмови сторони також розглянули ширший контекст українсько-таджицьких наукових зв'язків та можливості розвитку спільних ініціатив у сферах, що становлять взаємний інтерес.

Від НАН України у зустрічі також взяли участь віцепрезидент НАН України, голова Секції хімічних і біологічних наук НАН України академік В. Радченко, академік-секретар Відділення загальної біології НАН України академік С. Афанасьєв, начальник Відділу міжнародних зв'язків НАН України кандидат історичних наук А. Мирончук, директор Національного ботанічного саду імені М. М. Гришка НАН України член-кореспондент НАН України Н. Заіменко та заступник директора Ботанічного саду член-кореспондент НАН України Дж. Рахметов.

З боку Посольства Республіки Таджикистан в Україні до обговорення долучилися радник Посольства М. Егамзод і консул Посольства Л. Гоїбназарів ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2026. – 24.08).***

Нагороди та відзнаки

Науковців академії відзначено державними нагородами з нагоди 35-ї річниці Незалежності України

Згідно з Указом Президента України № 755/2026 «Про відзначення державними нагородами України з нагоди 35-ї річниці Незалежності України» за значні заслуги у зміцненні української державності, мужність і самовідданість, виявлені у захисті суверенітету та територіальної цілісності України, вагомий особистий внесок у розвиток різних сфер суспільного життя, відстоювання національних інтересів держави, сумлінне виконання

професійного обов’язку нагороджено науковців Національної академії наук України:

– орденом князя Ярослава Мудрого ІІІ ступеня Б. Гриньова, директора Інституту сцинтиляційних матеріалів НАН України, академіка НАН України;

– орденом «За заслуги» ІІІ ступеня С. Вижву, директора Навчально-наукового інституту «Інститут геології» Київського національного університету імені Тараса Шевченка, члена-кореспондента НАН України; О. Яся, провідного наукового співробітника відділу Інституту історії України НАН України, члена-кореспондента НАН України;

– присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» Л. Купінець, головному науковому співробітнику відділу Державної установи «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України», доктору економічних наук;

– присвоєно почесне звання «Заслужений працівник сільського господарства України» Д. Коновалову, директору Державної установи «Дослідне сільськогосподарське виробництво Інституту фізіології рослин і генетики Національної академії наук України», кандидату сільськогосподарських наук.

Щиро вітаємо науковців академії з високими державними нагородами та бажаємо їм міцного здоров’я, мирного неба, невичерпного джерела наснаги і творчого натхнення, плідного наукового пошуку та нових вагомих здобутків в ім’я науки й України ***(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2026. – 24.08).***

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Л. Чуприна, заввідділу СІАЗ НБУВ

Аналіз досвіду роботи СІАЗ у кризових умовах

У статті розглядається діяльність Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах сучасних інформаційних викликів. Метою є окреслення комплексу викликів, що стоять перед інформаційно-аналітичними структурами бібліотек, пошук шляхів їх подолання та узагальнення досвіду СІАЗ. Автор аналізує глобальні впливи на інформаційний простір: експоненціальне зростання обсягів інформації, інформаційне перевантаження, різноманітність та неструктурованість джерел, швидкоплинність даних і складність їх верифікації. Наголошується на специфічних викликах, пов’язаних з повномасштабною війною Росії проти України: інтенсифікації інформаційної війни, необхідності контрпропаганди, зростанні ролі соцмереж як каналу інформації та дезінформації, зміні характеру новин і тематики контенту.

Представлено досвід роботи СІАЗ у кризових умовах, обґрунтовується стратегія СІАЗ, спрямована на подолання викликів через інтенсивний шлях розвитку: впровадження технологічних інновацій, автоматизацію процесів та підвищення фахового рівня

співробітників (медіаграмотність, критичне мислення, навички фактчекінгу, робота із ШІ). Підкреслюється важливість адаптації, гнучкості, дистанційних форм роботи та розвитку партнерств. Робиться висновок про зростання ролі інформаційно-аналітичних структур бібліотек у забезпеченні об'єктивною інформацією органів влади та суспільства. Ефективність їхньої роботи залежить від здатності адаптуватися до мінливого інформаційного середовища шляхом поєднання технологічної грамотності, критичного мислення та стратегічного бачення.

Отримані результати можуть бути корисними для науковців, фахівців у сфері інформаційних технологій, а також державних і комерційних структур, що працюють з великими обсягами інформації.

Ключові слова: інформаційно-аналітична діяльність, СІАЗ, НБУВ, зростання обсягів інформації, дезінформація, боти, інформаційні виклики, медіаграмотність.

Вступ. Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) – структурний підрозділ Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, створений у 1992 р. для вдосконалення інформаційно-аналітичного обслуговування державних та громадських інститутів України, моніторингу й опрацювання інформаційних потоків, введення в суспільний обіг матеріалів фондів НБУВ. Стратегічним напрямом наукової діяльності СІАЗ є дослідження ролі інформаційно-аналітичних структур бібліотек у системі соціальних комунікацій, електронних інформаційних технологій у бібліотечній сфері, функціонування національних бібліотек як важливих елементів інформаційного ресурсу для зміцнення інформаційного суверенітету України. Служба здійснює аналіз інформації з відкритих джерел для підготовки інформаційно-аналітичної та аналітико-прогнозної продукції відповідно до запитів і потреб різних груп користувачів. СІАЗ входить до складу Центру досліджень соціальних комунікацій (https://nbuviap.gov.ua) НБУВ разом з Фондом Президентів України та Національною юридичною бібліотекою.

Дослідження інформаційних викликів останніх років розгортається в межах трьох напрямів. 1. Аналіз цифрового шуму та інформаційного перевантаження: сучасні роботи (наприклад, Zuboff, 2022 [1]) розглядають цифрове середовище як середовище надлишкової комунікації, де інтерпретація сигналу ускладнюється через інформаційний шум, згенерований автоматизованими системами. 2. Дослідження дезінформації, бот-мереж і гібридних загроз: (Henley, 2023 [8]), Internews (2024), звіти Оксфордського інституту інтернету вказують на еволюцію цифрових маніпуляцій, зокрема залучення генеративного ШІ до створення фейкових новин та впливу на громадську думку. 3. Адаптація публічних інституцій до нових умов інформаційного середовища: у публікаціях Gasser & Almeida (2022) [2], European Parliamentary Research Service (2023), а також світових бібліотечних організацій (IFLA, 2024) відображено тенденції цифрової трансформації установ, які змушені оперативно реагувати на зміни інформаційної поведінки користувачів. В українському контексті тема вдосконалення інформаційно-аналітичної діяльності, зокрема роботи аналітичних структур бібліотек,

широко представлена в науковій літературі. Цю проблематику досліджували науковці В. Бондаренко, В. Варенко, В. Горовий, Г. Гордукалова, Т. Гранчак, І. Давидова, О. Желай, М. Закіров, В. Ільганаєва, О. Кобелєв, І. Кузнєцов, Ю. Курносов, П. Конотопов, В. Пархоменко, Ю. Половинчак, Н. Сляднєва та ін. Водночас швидкі зміни в інформаційному просторі, зумовлені як глобалізаційними інформаційними, технологічними впливами, так і особливостями ситуації в Україні в умовах війни, актуалізують необхідність аналізу, узагальнень й уточнень завдань, які постають перед службою. СІАЗ у нинішніх умовах стикається з рядом викликів (інституційні, організаційні, технологічні, кадрові, професійні, політичні, управлінські, етичні, соціальні), що можуть впливати на її ефективність та потребують постійного вдосконалення діяльності.

Мета статті – окреслити комплекс інформаційних викликів, що постають у сучасних умовах перед інформаційно-аналітичними структурами бібліотек, для пошуку оптимальних шляхів їх подолання, узагальнення досвіду роботи СІАЗ за окремими напрямами, обґрунтування моделі стратегічної адаптації аналітичних структур бібліотек. Праця пропонує концептуальну рамку інтеграції технологій, когнітивних навичок та організаційної гнучкості. Використовуючи синтетичний підхід: критичний аналіз джерел, кейс-аналіз практик СІАЗ, концептуальне моделювання, такі загальнонаукові методи дослідження, як спостереження, опис, аналіз, синтез, узагальнення, розглянемо найактуальніші із цих проблем. Насамперед ті, що зумовлені глобалізаційними впливами на український інформаційний простір.

Основна частина. Зростання обсягів інформації. Швидкий розвиток цифрових технологій зумовив експоненціальне зростання обсягів інформації, яку необхідно обробляти та аналізувати. Прогнозується, що загальний обсяг даних, створених, зібраних, скопійованих і спожитих у всьому світі, до 2028 р. зросте до понад 394 зетабайт.

У 2024 р., порівняно з минулим роком, глобальний інтернет-трафік зріс на 17,2 %, трафік в Україні – на 1,8 %, трафік Starlink в Україні збільшився у 2,8 раза.

Слід зауважити, що зберігається лише невеликий відсоток цих новостворених даних, наприклад лише 2 % даних, створених і спожитих у 2020 р., було збережено до 2021 р. Це один бік проблеми, інший – який відсоток із цих даних є суспільно значущим, релевантним, корисним і важливим. У цьому зв’язку генеральний директор Seagate Д. Мослі наголошує на важливості для підприємств, установ, корпоративних користувачів даними створення надійної цифрової стратегії, оскільки «технології обробки даних стають центральними для підвищення продуктивності, монетизації даних і створення цінності» [5]. Із цим висновком важко не погодитися, адже зростання обсягів інформації значно ускладнює роботу інформаційних аналітиків з кількох основних причин.

Інформаційне перевантаження. Велика кількість даних може ускладнити виділення ключових фактів і тенденцій. Аналітики витрачають більше часу на сортування та фільтрацію даних. Необхідне оперативне ухвалення рішень на основі аналізу великих обсягів даних, що потребує автоматизації процесів обробки інформації.

Різноманітність джерел. Інформація надходить з різних вітчизняних та зарубіжних джерел, у різних форматах (соцмережі, новинні ресурси, звіти, наукові статті), що ускладнює процес її верифікації та узагальнення. Її обробка потребує інтеграції даних у єдину аналітичну базу.

Проблеми структурування даних. Більшість інформації (наприклад, із соцмереж або відео) є неструктурованою. Її обробка потребує спеціальних алгоритмів, що ускладнює аналіз.

Швидкоплинність інформації. Інформація швидко застаріває, особливо в динамічних сферах (економіка, політика, технології). Це змушує аналітиків працювати в умовах постійного оновлення даних.

Складність перевірки достовірності. Зростає ризик поширення фейкових новин та недостовірної інформації. Аналітики повинні витрачати більше часу на верифікацію джерел.

Теорія «мертвого інтернету» припускає, що значна частина контенту в інтернеті створюється не реальними людьми, а автоматизованими системами, ботами або алгоритмами з метою маніпулювання політичними та споживацькими настроями тощо. Якщо розглянути цю проблему без конспірологічного та популістського підтексту, її вплив на роботу інформаційних аналітиків є значним унаслідок ряду аспектів.

За даними досліджень, із січня до червня 2023 р. боти становили майже 50 % інтернет-трафіку, а «погані» боти – 30 % трафіку. Більшість шкідливого бот-трафіку надходить із двох великих публічних хмар: AWS та Azure, що зміщує географічні дані в бік Північної Америки. Автоматично згенерований контент (включно з новинами, соціальними постами, коментарями) може становити від 15 до 25 % від загальної кількості контенту в інтернеті. На великих платформах, таких як Twitter (X), за оцінками, 5–15 % облікових записів це боти. У країнах з більш розвинутою цифровою інфраструктурою (США, Китай, Індія) частка автоматизованого трафіку зазвичай вища через активне використання ботів для комерції, досліджень і пропаганди. У країнах із жорстким контролем інформації боти часто використовуються для цензури або дезінформації. За даними Оксфордського інституту інтернету, понад 70 країн використовують ботів для маніпуляцій в інформаційному просторі. «Маніпулюючи емоціями та поширюючи цілеспрямовану неправдиву інформацію (...), боти підривають суспільну довіру, ускладнюючи виборцям можливість відрізнити факти від вигадки до, під час та, імовірно, після виборів» [7]. Згідно з опитуванням ЮНЕСКО, проведеним у 16 країнах, 85 % респондентів висловили занепокоєння щодо впливу дезінформації, а 87 % вважають, що вона серйозно впливає на національне політичне життя та

вибори. Більшість опитаних (68 %) вважають, що фейкові новини найбільш поширені в соціальних мережах [8]. У щорічному дослідженні USAID-Internews «Українські медіа, ставлення та довіра у 2024 році» зазначено, що 83 % респондентів знають про існування неправдивих матеріалів в інформаційному просторі, а 72 % вважають, що можуть їх розпізнати. При цьому 47 % аудиторії вважають дезінформацію актуальною проблемою, що свідчить про зростання обізнаності порівняно з попередніми роками [9].

Отже, значна частина інформації, що поширюється у світі, може бути маніпулятивною або неправдивою. Це становить проблему для аналітиків, насамперед тому, що велика кількість автоматично згенерованого контенту збільшує обсяги шуму, ускладнює пошук корисної та релевантної інформації. Аналітикам доводиться витрачати більше часу на відсів неважливих даних. Збільшується ризик спотворення аналітики. Фальшивий контент може викривляти результати аналізу, створюючи хибне уявлення про суспільні настрої, ринкові тенденції. Також ускладнюється аналіз громадської думки. Боти часто використовуються для маніпуляції громадською думкою в соціальних мережах або на форумах. ШІ значно посилюють можливості різних агентів (корпорацій, урядів та ін.) формувати інформаційні потоки з метою зміни настроїв населення, політичних уподобань тощо. Нині факти дедалі частіше підмінюються вірусними наративами та маніпуляціями. Якщо аналітики не враховують цього феномена, вони можуть несвідомо працювати в інтересах певних груп, поширюючи вигідні для них інтерпретації подій. Аналітикам складно відокремити реальні реакції від автоматизованих, що може призводити до неправильних висновків. Автоматично створений контент часто поширюється без чіткої прив’язки до авторитетних джерел, що збільшує ризик роботи з ненадійною інформацією. Аналітики змушені використовувати складніші інструменти для виявлення ботів і фейкового контенту. Наприклад, технології розпізнавання шаблонів поведінки ботів або аналіз аномалій у даних.

Також слід звернути увагу на тенденцію в сучасному світі, яка ще потребує додаткових досліджень, але вже нині проявляється в тому, що значна частина молодого населення черпає знання і формує світогляд не стільки з освітньої сфери, скільки з медійної (якій властива надмірна комерціалізація, сенсаційність, ажіотажність у подачі матеріалів тощо) [10].

Такий зсув у джерелах отримання знань та формування картини світу має ряд ризиків. Насамперед деформація уявлень про реальність: медіа можуть подавати інформацію спрощено, емоційно забарвлено або викривлено, що формує поверхневе чи хибне розуміння подій і явищ. Фрагментарність знань – медіа часто дають уривчасту інформацію, без системності та логічного зв’язку, що заважає формуванню глибокого й аналітичного мислення. Алгоритми соцмереж підлаштовують контент під уподобання користувача, що створює ефект «інформаційної бульбашки», обмежує доступ до альтернативних точок зору та критичного аналізу інформації. Зміщення

акценту з критичного мислення – багато молодих людей більше довіряють емоційним і вірусним меседжам, ніж логічному аналізу й аргументам, що ускладнює формування незалежного світогляду і веде до зниження авторитету традиційної науки та освіти. Популярність блогерів, інфлюенсерів і конспірологів може підривати довіру до наукових знань, експертної думки та перевірених джерел. Це призводить до відсутності системного мислення, значних прогалин у знаннях (також підвищує ризик впливу популізму й конспірології на політичні процеси).

Крім глобальних впливів, з початком воєнної агресії Росії проти України інформаційний простір України зазнає кардинальних змін. Війна не лише змінила контент, а й методи його поширення, а також роль інформаційно-аналітичних структур. Основні зміни в інформаційному просторі України характеризуються інтенсифікацією інформаційної війни. Росія значно активізувала свої зусилля з дезінформації, пропаганди та поширення фейкових новин. Мета – посіяти паніку, деморалізувати українське суспільство та дискредитувати Україну на міжнародній арені.

Україна, у свою чергу, активізувала контрпропаганду, зосереджуючись на висвітленні правдивої інформації про події, мобілізації підтримки та боротьбі з російською дезінформацією. Соціальні мережі стали ключовим каналом поширення інформації, як офіційної, так і неофіційної. Вони використовуються для оперативного інформування про події, координації дій, збору допомоги та поширення важливих повідомлень. Також стали головним майданчиком для інформаційних атак. Змінився характер новин. Вони стали більш оперативними, емоційними та часто містять неперевірену інформацію. З’явилося багато нових джерел інформації, зокрема телеграм-канали, блоги і волонтерські ініціативи. Збільшився обсяг інформації, що надходить від громадян, які стали безпосередніми свідками подій. Безумовно, змінилося тематичне наповнення контенту: в інформаційному просторі превалює інформація про воєнні дії, обстріли, міжнародну підтримку, волонтерську діяльність, внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від бойових дій тощо.

Практика роботи СІАЗ у кризових ситуаціях (пандемія, війна) свідчить, що серед пріоритетних мають бути такі напрями роботи, як використання акумульованої бібліотеками інформації в інтересах стратегічних комунікацій, протидія ворожим інформаційно-психологічним спеціальним операціям в інформаційному просторі України, популяризація в українському суспільстві досягнень науки в підвищенні обороноздатності країни, організація дистанційної роботи та дистанційного обслуговування користувачів. Саме в інтересах стратегічних комунікацій започатковано на замовлення РНБО України масштабний інформаційно-аналітичний онлайн-проєкт «Події. Персони: регіональний зріз» з використанням хмарних сервісів Google, Microsoft, Mega, відеоконференцій у Google Meet, телефонних чатів у Viber та інших технологій дистанційної роботи, методика якої була адаптована до практичних потреб замовника і виконавців проєкту. З метою аналізу

тижневого масиву регіональної електронної інформації щодо ризиків і загроз національній безпеці країни щоденно відстежувалася ситуація у 28 суб'єктах інформаційного поля (в областях України та тимчасово окупованих територіях), здійснювалися відбір, аналіз, систематизація і рейтингування за медійним впливом повідомлень з регіональної проблематики. Щотижня складався рейтинг у кожному із суб'єктів медійних персон регіонального та національного рівня. Також у межах цього проєкту здійснювався моніторинг присутності в інформаційному просторі областей 20 політичних партій та їх рейтингування за кількістю повідомлень у ЗМІ: «Політичні партії. Згадуваність у ЗМІ». Кінцеві аналітичні дані за тиждень візуалізувалися ілюстративними матеріалами (таблиці, діаграми, рейтинги). Замовник отримував доступ до даних у сервісі Google Sheets у режимі онлайн, а також йому надсилався підсумковий щотижневий аналітичний звіт.

Особливі умови воєнного часу змістили акценти в тематиці наукових досліджень співробітників СІАЗ. Одним із напрямів наукових розвідок стало вивчення інформаційних можливостей використання бібліотечними установами електронної інформації під час організації допомоги громадянам України в боротьбі зі стресами, зумовленими війною в Україні. Було започатковано підготовку та випуск інформаційно-аналітичного бюлетеня «Інформаційні можливості подолання стресу», основним критерієм підбору матеріалів якого стала практична цінність для постраждалого населення. У рубриці «Аналітика» представлено публікації науковців СІАЗ. Також створено базу довідкових матеріалів для осіб, що потребують психологічної реабілітації, зокрема за такими темами:

1. Ознаки і причини стресу, класифікація.
2. Законодавча база, органи державної влади, методика, протоколи.
3. Центри психологічної допомоги в Україні.
4. Психологічна допомога українцям за кордоном. Доступ користувачам до бази довідкових матеріалів надано через Google-диск. Матеріали бюлетеня надсилалися, зокрема, у Міжвідомчу координаційну раду між МОЗ та іншими міністерствами щодо створення Програми з надання психологічної допомоги постраждалим від війни в Україні, також випуски розсилалися на електронні адреси обласних військових адміністрацій та інших користувачів.

В аналітичному фокусі інформаційно-аналітичного журналу «Україна: події, факти, коментарі» – протидія ворожій дезінформації, найактуальніші події в економічній, політичній та соціальній сферах України в умовах воєнного часу, проблеми розвитку місцевого самоврядування та ефективності державотворчого процесу в Україні. Електронна версія журналу надсилається в обласні, міські, регіональні адміністрації для використання в оперативному інформуванні громадян.

Важливе значення в нинішніх умовах має популяризація наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні, спрямованої на підвищення обороноздатності і безпеки країни. Зокрема, прикладом

ефективної діяльності, спрямованої на утвердження в суспільстві авторитету науки, пропаганду досягнень українських вчених в різних галузях, є досвід з видання випуску інформаційно-аналітичного бюлетеня «Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс» [11]. З метою надання суспільству неупередженої, обґрунтованої інформації про перебіг реформування української науки, її внесок у підвищення обороноздатності країни, вітчизняний та зарубіжний досвід наукової діяльності, для інформування Президії НАН України про актуальні проблеми наукової спільноти, теми суспільного обговорення у засобах масової інформації бюлетень представлено широкому колу користувачів (серед яких органи державної влади, громадські організації, користувачі офіційного сайту Верховної Ради, порталу НАН України, порталу НБУВ, сайту Центру досліджень соціальних комунікацій та ін.). Науковцями СІАЗ у рубриках «Аналітичний погляд», «Наука – для обороноздатності країни», «Бібліотека в науковому процесі», «Наукова комунікація» публікуються аналітичні довідки, огляди і наукові статті.

Одним із критеріїв оцінювання ефективності діяльності СІАЗ є постійний зворотний зв'язок із замовниками і користувачами інформаційно-аналітичної продукції та послуг (1198 електронних адрес абонентів). Комунікація (листування, опитування, телефонна розмова) може відбуватися з ініціативи користувачів або у відповідь на запити СІАЗ [14, с. 126–131].

Реагуючи на сучасні інформаційні виклики, СІАЗ зміщує акценти не лише в напрямах роботи, а й в організації виробничого процесу. Проблеми, пов'язані із збільшенням кількості інформації, необхідністю розпізнавання фейків, маніпуляцій, створених за допомогою штучного інтелекту, тобто зі зростанням обсягів роботи, мають як мінімум два шляхи вирішення. Перший, екстенсивний, – це збільшення кількості працівників, ресурсів для ручного відбору інформації, її обробки. Недоліки: обмеження штатним розписом, фінансуванням, необхідністю підготувати додаткові кадри. Не ставлячи за мету в межах цієї статті досліджувати сучасну підготовку кадрів для інформаційно-аналітичної діяльності, зауважимо, що в Україні за останнє десятиліття значно збільшилася кількість закладів вищої освіти, які готують фахівців за цією спеціальністю. Утім, з ряду причин (зокрема непривабливість бібліотечних зарплат) ці дипломовані фахівці не поповнюють ряди СІАЗ. Молоді фахівці часто мігрують до приватного сектору або за кордон через вищі зарплати та кращі умови.

Другий шлях, яким іде СІАЗ, – використовувати технологічні інновації і підвищувати фаховий рівень працівників з метою автоматизації процесів, підвищувати медіаграмотність і критичне мислення аналітиків. Використання таких доступних й ефективних технологічних рішень, як хмарні сервіси, мобільні застосунки, месенджери, програми штучного інтелекту, різноманітні онлайн-сервіси та інформаційні ресурси відкритого доступу дають змогу підвищити продуктивність аналітиків, організувати в умовах війни

дистанційну роботу колективу, розосередивши працівників, та забезпечити дистанційне обслуговування замовників.

Автоматизація відбору інформації – одне з головних завдань аналітичної структури. СІАЗ на початку 2000-х років мав досвід роботи з програмами автоматизованого моніторингу інформації, тогочасні програми видавали доволі багато інформаційного шуму. У 2024 р. відділ оперативної інформації СІАЗ розпочав тестування програм на базі штучного інтелекту з метою адаптації їх до своїх потреб. Слід констатувати, що використання ШІ під час роботи з текстами дає значні переваги, підвищує продуктивність та ефективність роботи аналітика. Уже на цьому етапі значно підвищує продуктивність роботи аналітика використання автоматизованих систем аналізу великих даних, зокрема ШІ-інструментів з повноцінною підтримкою української мови, для аналізу, обробки текстів, створення резюме чи пошуку потрібних тез (ChatGPT, Hugging Face, Lang-uk або Voyant Tools). TurboScribe перетворить відео чи аудіо в текст. Водночас великі мовні моделі на кшталт GPT і Google Gemini на цьому етапі мало пристосовані до автоматизації моніторингу інтернет-видань. За останніми даними, вісім найпопулярніших інструментів ШІ помиляються про джерела новин у шести з 10 випадків [12]. Програми, здатні автоматизувати збір, обробку та аналіз даних, а також ідентифікувати потенційно фейкові матеріали поки що «залишаються здебільшого повністю, або в розширеному функціоналі доступні лише за корпоративною підпискою або за плату» [13]. Утім, на думку автора, з огляду на темпи розвитку ШІ і розширення його можливостей, така ситуація буде доволі швидко змінюватись. Чи замінить штучний інтелект людину? Певно не скоро. Але людей, які не вміють працювати із ШІ, замінять ті, що вміють. Тому вихід у підвищенні рівня кваліфікації, опанування доступними новими технологіями та знаннями. «Сучасний аналітик повинен володіти як технічними, так і м'якими професійними навичками, постійно працювати над їх удосконаленням» [14, с. 132]. Зокрема, важливо розвивати в аналітика (шляхом індивідуальної та колективної роботи) навички критичного мислення, здатність оцінювати джерела інформації, їхню надійність і мотиви, розрізняти маніпуляції, емоційно забарвлену інформацію та когнітивні упередження. Необхідно вміти перевіряти джерела, використовувати інструменти фактчекінгу та розпізнавати фейкові новини, ідентифікувати інформаційні атаки та ворожі наративи. Тут у нагоді аналітику стануть платформи для відстеження ботів та мереж дезінформації (Botometer, Hoaxy тощо). У відповідь на експансію фейкового контенту СІАЗ розширив фактчекінгові практики, зокрема запровадив інструменти OSINT для перевірки джерел. Розроблено і впроваджено модель верифікації трьох рівнів: джерело – канал поширення – соціальний контекст.

З огляду на зростання впливу мультимедійної складової на формування світоглядної позиції значної частини населення в СІАЗ дедалі більшу увагу

приділяють візуалізації аналітичних матеріалів, використанню мультимедійних форматів, нестандартних підходів тощо.

У СІАЗ важливого значення надають постійному навчанню співробітників та їхньої участі у вебінарах, семінарах, конференціях, курсах для підвищення медіаграмотності та фахового рівня. Серед іншого використовуються такі платформи, як Clarivate, Prometheus, EdEra, науково-організаційні заходи українських наукових, освітніх установ тощо.

Дистанційні форми і методи роботи в СІАЗ розглядають як реагування на сучасні виклики, «об'єктивний етап розвитку цифрового суспільства, створення умов для ефективної роботи співробітників, додаткових важелів удосконалення інформаційно-аналітичної діяльності, переходу до онлайн-сервісів» [14, с. 121].

Вочевидь, осмислення набутого досвіду роботи у кризові періоди та впровадження його в практичну діяльність «посилить адаптивну спроможність бібліотечних аналітичних та дослідницьких структур працювати у кризові періоди і якісно й безперервно забезпечувати представників органів державної влади й широку аудиторію користувачів своєчасною, збалансованою, вичерпною та незалежною інформацією, затребуваність у якій зростає в складні часи» [15].

Висновки. Узагальнюючи, є підстави констатувати, що в умовах інформаційного перевантаження, збільшення обсягів маніпулятивного контенту, інтенсифікації інформаційної війни роль інформаційно-аналітичних структур, зокрема СІАЗ, зростає та набуває важливого значення для забезпечення об'єктивної та оперативної інформаційно-аналітичної підтримки органів державної влади та інформування населення. Практика роботи СІАЗ демонструє, що своєчасне виявлення та усвідомлення основних проблем і тенденцій в інформаційному інтернет-середовищі дає змогу так організувати виробничий процес, щоб забезпечувати належний рівень його ефективності. Реагуючи на інформаційні виклики, СІАЗ адаптує до них свою стратегію діяльності, фокусуючись, зокрема, на таких напрямах:

– упровадження доступних інтелектуальних систем аналізу великих масивів даних. Пошук шляхів подальшої автоматизації процесів відбору, класифікації та зберігання інформації;

– використання алгоритмів штучного інтелекту для виявлення фейків та пропаганди;

– Розширення систем моніторингу інформаційних загроз. Використання інструментів OSINT (Open Source Intelligence) для аналізу джерел;

– оптимізація методів та інструментів моніторингу та обробки інформації для зменшення часу на підготовку аналітичних продуктів;

– гнучкість й адаптація інформаційної поведінки у воєнний та кризовий час. Підвищення медіаграмотності, критичного мислення та фахового рівня аналітиків, співпраця з цих питань з підрозділами НБУВ, інших бібліотечних, наукових, освітніх установ;

– удосконалення дистанційної роботи та дистанційного обслуговування користувачів;

– підготовка оперативних аналітичних матеріалів для урядових структур і громадськості. Розвиток партнерських проєктів з державними та науковими установами.

Таким чином, у СІАЗ упроваджується стратегічна трикомпонентна модель адаптації до інформаційних викликів:

1. Технологічна інтеграція – автоматизація моніторингу, хмарні сервіси, підтримка ШІ-рішень, використання OSINT.

2. Когнітивна стійкість – розвиток критичного мислення, фактчекінгу, робота з інформаційними упередженнями.

3. Організаційна гнучкість – децентралізована робота, дистанційне обслуговування, партнерство з іншими аналітичними структурами.

Сучасний аналітик має поєднувати технологічну та медіаграмотність із критичним мисленням і стратегічним баченням, щоб ефективно працювати в умовах зростаючих інформаційних навантажень. Без цих заходів інформаційно-аналітична діяльність ризикує втратити об'єктивність, що може мати серйозні наслідки для ухвалення рішень у політиці, економіці, безпеці та інших сферах.

Список бібліографічних посилань

1. Zuboff S. Surveillance Capitalism or Democracy? The Death Match of Institutional Orders and the Politics of Knowledge in Our Information Civilization. *Organization Theory*. 2022. Vol. 3. No. 3. https://doi.org/10.1177/26317877221129290

2. Gasser U., Almeida V. Futures of Digital Governance. Association for Computing Machinery, 2022. https://doi.org/10.1145/347750

3. Taylor P. Amount of data created, consumed, and stored 2010-2023, with forecasts to 2028. 2024. 21 Nov. URL: https://www.statista.com/ statistics/871513/worldwide-data-created (Last accessed: 07.04.2025).

4. Belson D. Cloudflare 2024 Year in Review. 2024. 12 Sept. URL: https://blog.cloudflare.com/radar-2024-year-in-review (Last accessed: 07.04.2025).

5. Data Age 2025: the datasphere and data-readiness from edge to core. URL: https://www.i-scoop.eu/big-data-action-value-context/data-age-2025-datasphere (Last accessed: 07.04.2025).

6. Richabadas T. Threat Spotlight: How bad bot traffic is changing. 2023. 18 Oct. URL: https://blog.barracuda.com/2023/10/18/threat- spotlight-bad-bot-traffic-changing (Last accessed: 07.04.2025).

7. Bozkurt B., Diara J. Townes and Linda Li. Election Interference: How tech, race, and disinformation can influence the U.S 2024. 31 Oct. URL: https://www.oii.ox.ac.uk/news-events/election-interference-how-tech-race-and-disinformation-can-influence-the-us-elections (Last accessed: 07.04.2025).

8. Henley J. 85 % of people worry about online disinformation, global survey finds. 2023. 7 Nov. URL: https://www.theguardian.com/technology/2023/nov/07/85-of-people-worry-about-online-disinformation-global-survey-finds (Last accessed: 05.04.2025).

9. Поліковська Ю. 47 % громадян вважають дезінформацію актуальною проблемою, – дослідження USAID-Internews. 2024. 07.11. URL: https://ms.detector.media/onlain-media/post/36650/2024-11-idzhennya-usaid-internews/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 31.03.2025).

10. Як змінилося медіаспоживання в Україні у 2024? URL: https://gradus.app/uk/open-reports/changes-media-consumption-ukraine2024/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 31.03.2025).

11. Натаров О. Популяризація науки в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: роль наукових бібліотек. *Věda a perspektivy*. 2024. Вип. 4 (35). С. 451–463. https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-451-463.

12. Зінченко М. Штучний інтелект помиляється про джерела новин у 6 з 10 випадків, – дослідження. *Детектор медіа*. URL: https://ms.detector.media/withoutsection/post/37670/2025-03-17-shtuchnyy-intelekt-pomylyaietsya-pro-dzherela-novyn-u-6-z-10-vypadkiv-doslidzhennya (дата звернення: 31.03.2025).

13. Чуприна Л. Практичні аспекти використання програм штучного інтелекту в аналітичній роботі відділу. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 71. С. 304–316. https://doi.org/10.15407/np.71.304

14. Ресурси наукових бібліотек як складова інформаційної основи сучасного національного розвитку : [монографія] / В. Горовий, С. Горова, М. Закіров [та ін.] ; відп. ред. І. Мищак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2024. 220 с.

15. Желай О. Діяльність аналітичних та дослідницьких структур провідних бібліотек світу в кризові періоди: CIA3, CPR, RLRB та інші. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. № 69. С. 228–245.

До уваги держслужбовця

А. Головащук, наук. співроб. НБУВ

Софія Русова (1856–1940) – непересічна особистість українського культурного та громадського життя

Бібліографічні матеріали до 170-річчя від дня народження

Національне виховання забезпечує кожній нації
найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не
будуть покалічені, а навпаки – дадуть нові оригінальні,
самобутні скарби задля вселюдського поступу.
С. Русова

Видатна громадська діячка, педагогиня, письменниця, літературознавиця, перекладачка С. Русова народилася в багатодітній аристократичній родині 18 лютого 1856 р. в с. Олешня Городнянського повіту (нині – Ріпкінський район) Чернігівської губернії.

У 1865 р. сім'я переїхала до Києва, де Софія закінчила Фундуклеївську гімназію із золотою медаллю. Коли у січні 1871 р. несподівано помер її батько, постало багато проблем, зокрема фінансових. У цей час виникла ідея про відкриття дитячого садка, але, розуміючи свою загальну непідготовленість, Софія разом зі своєю сестрою їдуть навчатися до Петербургу. У серпні 1871 р. був відкритий перший український дитячий садок. Зважившись на таку подвижницьку працю, Софія зробила вибір на все життя: українським дітям, організації дитячих закладів, шкіл віддала вона свою невтомну енергію.

Завдяки знайомству з родиною Старицьких С. Русова познайомилася з відомими українськими діячами: М. Драгомановим, Оленою Пчілкою, В. Антоновичем, Ф. Вовком. Був серед них і фольклорист та етнограф О. Русов, з яким пізніше Софія поєднала свою долю.

Винятковою стала весільна подорож Русових. Саме тоді Стара українська громада, членами якої вони були, прийняла рішення видати за кордоном повний текст «Кобзаря» Т. Шевченка. Цю справу доручили Софії та Олександру. Виїхавши до (на той час) Чехословаччини, вони здійснили велику підготовчу роботу, і завдяки наполегливій праці в 1876 р. видання побачило світ.

Після повернення в Україну Русови оселилися на Чернігівщині, де Софія займалася навчанням дітей.

Особливого значення С. Русова надавала українській мові, адже вважала її могутнім засобом загального розвитку особистості. Рідне слово видатна просвітителька розглядала як джерело неповторного, національного

світобачення, як систему, де формуються особливості сприймання і відображення дійсності.

С. Русова була однією із засновниць та співредакторів українського педагогічного часопису «Світло», що виходив у Києві упродовж 1910–1914 рр. У статтях, опублікованих на його сторінках, вона розробила широке коло теоретичних заходів щодо піднесення рівня освіти в Україні, висунула наукову концепцію розвитку української національної школи, запропонувала конкретну програму створення національної системи виховання та навчання.

Незважаючи на складні соціально-політичні обставини, у яких упродовж усього життя доводилося працювати, за обсягом і рівнем просвітницької роботи в Україні С. Русову можна поставити в один ряд з Оленою Пчілкою та Х. Алчевською.

С. Русова залишила помітний слід у вітчизняній освіті, у галузі історії літератури та літературної критики, в історії української літературно-естетичної думки.

С. Русова померла у 1940 р. Її могила на Ольшанському цвинтарі в Празі, неподалік від поховання Олександра Олеся.

«Світло твоєї душі засяяло у рідній Олешні й світить усій Україні в її невпинному поступі до волі, до відродження» – ці слова викарбовані на пам'ятному знаку, спорудженому з нагоди 135-річчя з дня народження С. Русової. В олешнянській сільській школі відкрито її світлицю-музей.

Матеріали до біобібліографії С. Русової

(з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського)
(1888–2025 рр.)

Хронологічний покажчик творів С. Русової

Публікації творів

Вибрані твори

1. Вибрані педагогічні твори / С. Ф. Русова. – Київ : Освіта, 1996. – 304 с.

Шифр НБУВ: Ва567134

2. Вибрані педагогічні твори : у 4 кн. / С. Ф. Русова ; упоряд.: Є. І. Коваленко, О. М. Таран ; заг. ред. Є. І. Коваленко. – Чернігів : РВК «Деснянська правда».

Кн. 3. – 2008. – 240 с.

Кн. 4. – 2009. – 327 с.

Шифр НБУВ: В350778/3,4

Окремі видання

3. Рассказы про Киев и его прошлое / С. Русова. – Херсон : Изд-во О. Д. Аспера, 1888. – 61 с.
Шифр НБУВ: Ви23186

4. Сестра Катерина (Рассказ об одной доброй англичанке) / С. Русова. – Харьков : Харьков. о-во распространения в нар. грамотности, 1893. – 30 с.
Шифр НБУВ: А15674И

5. Страннік Григорій Саввич Сковорода : біогр. очерк / С. Русова. – Харьков : О-во распространения в народной грамотности, 1894. – 32 с.
Шифр НБУВ: А15284И

6. Братья Гракхи / С. Русова. – Ростов н/Д : Донская Речь, 1903. – 28 с.
Шифр НБУВ: В17532/83

7. Божа іскра. Оповідання про Рафаеля / С. Русова. – СПб : Тип. Училища Глухонемыхъ, 1904. – 48 с. : ил. – (Благотворительное общество изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ ; № 28).
Шифр НБУВ: АО22217

8. Гражданские мотивы в малорусской современной поэзии / С. Русова // Русская мысль. – 1904 – № 8. – С. 83–93.
Шифр НБУВ: І Київ.гімн.:ЖXVII.А64

9. На счастливых островах АО-Теа-Роа (Новая Зеландия) / С. Русова. – Ростов н/Д : «Донская Речь», 1904. – 52 с. : рис.
Шифр НБУВ: В017892

10. Биография Дж. Гарибальди, освободителя Италии / С. Русова. – Ростов н/Д : «Дон. Речь» Н. Парамонова, 1905. – 36 с. : ил.
Шифр НБУВ: Ва641089

11. В стране вольного крестьянства (в Норвегии) / С. Русова. – Ростов-н/Д : Донская Речь, 1905. – 32 с.
Шифр НБУВ: В114948

12. Как болгары добыли себе свободу / С. Русова. – Ростов на Дону : «Донская Речь» Н. Парамонова, 1905. – 62 с.
Шифр НБУВ: В21009И

13. Серед виноградарів Південної Франції / С. Русова і Хв. Вовк. – СПб: Тип. Училища Глухонемих, 1905. – 64 с. : ил. – (Благотворительное общество изданія общеполезних и дешевих книг ; № 37).

Шифр НБУВ: АО22217

14. Український букварь : [граматика і читанка] : по підруч. А. Потебні / С. Русова. – СПб. : Электро-тип. Н. Я. Стойковой, 1906. – 36 с. : іл. – (Благотворительное общество изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ ; № 46).

Шифр НБУВ: Во107414

15. Як люде живуть у Норвегії / С. Русова. – СПб : Тип. Училища Глухонемих, 1906. – 48 с. – (Благотворительное общество изданія общеполезних и дешевых книг ; № 48).

Шифр НБУВ: РЛ № 4825

16. Отзывы о сочиненіях В. П. Милорадовича / С. Русова. – СПб : Тип. Училища Глухонѣмыхъ, 1907. – 37 с.

Шифр НБУВ: Попов19193

17. Як Болгари здобули собі свободу? / С. Русова ; пер. з рос. мови О. Охримович. – Львів : Вид-во т-ва «Просвіта», 1909. – 55 с. : мал., мапа.

Шифр НБУВ: УНД № 638

18. Николай Васильевич Гоголь: биогр. очерк / С. Русова. – СПб, 1909. – 52 с. – (Библиотека юного читателя).

Шифр НБУВ: Айзеншток № № 4578

19. Початкова географія / С. Русова. – СПб., 1911. – 121 с.

Шифр НБУВ: Во82574

20. Тарас Григорьевич Шевченко: украинский народный поэт его жизнь и произведения / С. Русова. – Киев : Сотрудник, 1911. – 80 с. : портр.

Шифр НБУВ: А03518

21. Національні відносини в Бельгії / С. Ф. Русова, І. П. Крипякевич ; Богдан Хмельницький в Галичині / І. Крипякевич. – Віннїпеґ ; Манітоба, 1917. – 32 с. – (Бібліотека «Канадийского фармера» ; ч. 2).

Шифр НБУВ: Р91532

22. Про колективне і групове читання / С. Русова. – Київ : Укр. шк., 1917. – 20 с. – (Українська педагогічна бібліотека ; № 12).

Шифр НБУВ: В17603/12

23. М. П. Драгоманов, його життя й твори / С. Русова. – Київ, 1918. 45 с.
Шифр НБУВ: В043629

24. Початковий підручник французької мови задля самонавчання і перших класів гімназій з французько-українським словарем / С. Русова. – Вінниця : Вид-во Вінниц. Просвіти, 1918. – 97 с.
Шифр НБУВ: В5536И

25. Єдина діяльна (трудова) школа : вступна лекція на катедру педагогіки / С. Русова. – Ляйпціґ : Укр. вид-во в Катеринославі, 1923. – 53 с.
Шифр НБУВ: УНД № 449

26. Курс французької мови / С. Русова. – Подєбради : Вид. «Виробничого т-ва при укр. господ. акад.», 1923. – 357 с.
Шифр НБУВ: ВИ9712/31

27. Теорія і практика дошкільного виховання / С. Русова. – Прага : Укр. громад. вид. фонд, 1924. – 123 с.
Шифр НБУВ: УНД № 950

28. Нові методи дошкільного виховання / С. Русова. – Прага : Сіяч, 1927. – 112 с.
Шифр НБУВ: Ви35803

29. Картина споминів про Михайла П. Драгоманова / С. Русова. // Драгоманівський збірник : пр. укр. високого пед. ін-ту ім. М. Драгоманова у Празі / під заг. ред. В. Сімовича. – Прага : Сіяч, 1932. – С. 135–143.
Шифр НБУВ: Айзеншток І. Я. № 9546
Також доступно за посиланням: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5605/file.pdf

30. Наші визначні жінки : літ. характеристики-силюети / С. Русова. – Коломия, 1934. – 92 с. : іл.
З нагоди ювілейного Українського Жіночого Конгресу, 1884–1934.
Шифр НБУВ: УНД № 73

31. Наші визначні жінки : літ. характеристики-силюети / С. Русова. – Винипеґ : Видано заходом Союзу українок Канади, 1945. – 105 с.
Шифр НБУВ: Ва611558

32. Мої спомини / С. Русова. – Київ : Україна-Віта, 1996. – 208 с.
Шифр НБУВ: Ва585781

33. Театр як доля: Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) / С. Ф. Русова, С. О. Єфремов, С. О. Охріменко [та ін.] ; упоряд. О. В. Чуднов. – Кіровоград : Імекс, 2012. – 365 с. : іл., портр., фотогр. – (Єлисаветградське коло).
Шифр НБУВ: Ва759386

34. Твори, надруковані у педагогічному журналі «Світло» (Київ, 1910–1914) / С. Ф. Русова ; упоряд., вступ. ст., прим. І. В. Зайченка. – Київ : Ліра-К, 2022. – 499 с. : іл. – Бібліогр.: с. 369–375.
Шифр НБУВ: Ва861672

Переклади

35. Брат і Сестричка ; Семеро гайворонів / пер. з чес. С. Русової. – Київ : Вид. т-во «Волошки», 1918. – 32 с.
Шифр НБУВ: АО260660

Щоденники, спогади, листування

36. Міронець Н. Листування Софії Русової з Михайлом Грушевським / Н. Міронець, Л. Гонюкова // Укр. історик. – 2002. – Ч. 1/4. – С. 518–537.
Шифр НБУВ: Ж68678

37. Мемуари. Щоденник / С. Русова ; упоряд. В. Сергійчук ; ред. М. Іщенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр українознавства, Центр. держ. архів вищих органів влади та упр. України [та ін.]. – Київ : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
Шифр НБУВ: Ва657349

38. Листи до Дмитра Яворницького : кореспонденція Михайла Павлика, Софії Русової, Марії Грінченко, Михайла Любача, Євгена Тимченка за 1906–1913 рр. / упоряд. З. Рожченко. – Київ : Майстер книг, 2015. – 349 с. : іл., фот. – Бібліогр.: с. 348–349.
Шифр НБУВ: Ва853605

Література про життя і діяльність С. Русової

39. Обідний М. Ю. С. Ф. Русовій / М. Ю. Обідний // Нова Україна. – 1927. – №. 6/7. – С. 9.
Шифр НБУВ: УНД:Ж № 1214

40. Далавурак С. В. Русова Софія Федорівна / С. В. Далавурак // Українська радянська енциклопедія : в 12 т. – Вид. 2-ге. – Київ, 1983. – Т. 9. – С. 522.

Шифр НБУВ: В328608/9; *ВНБІ:* Я20 У45

41. Ківшар Т. Просвітянська спадщина Софії Русової / Т. Ківшар // Пр. Центру пам'яткознавства. – 1993. – Вип. 2. – С. 173–187.

Шифр НБУВ: Ж68518

42. Качкан В. А. Просвітницький вогонь Софії Русової // Українське народознавство в іменах / А. В. Качкан ; за ред. А. З. Москаленка. – Київ : Либідь, 1994. – Ч. 1. – С. 151–160.

Шифр НБУВ: В339504/1; *ВНБІ:* Т5(4УКР)я2 К30

43. Ківшар Т. Недруковані матеріали автобіографії Софії Русової / Т. Ківшар // Київ. старовина. – 1994. – № 1. – С. 105–108.

Шифр НБУВ: Ж14441

44. Софія Русова // Історія України в особах XIX–XX ст. / авт. кол.: І. Войцехівська, В. Абліцов, О. Божко [та ін.]. – Київ : Україна, 1995. – С. 355–358.

Шифр НБУВ: Ва562303*; ВНБІ*: Т3(4УКР)д.я2 І-90

45. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навч. посіб. / І. В. Зайченко ; Ін-т змісту і методів навчання, Чернігів. держ. пед. ін-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 1996. – 116 с. – Бібліогр.: с. 112–115.

Шифр НБУВ: Ва709205

46. Софія Русова і Галичина : зб. ст. і матеріалів / упоряд. текстів, вступ. стаття, примітки й додатки З. І. Нагачевської. – Івано-Франківськ : Вік, 1996. – 126 с.

Шифр НБУВ: Ва581163

47. Русова Софія Федорівна // Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопед. слов. Вип. 4 / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Н.-д. центр періодики ; за ред. М. М. Романюка. – Львів, 1997. – С. 228–232.

Шифр НБУВ: В340182/4; *ВНБІ:* Ч612(4УКР)д.я2 У45

48. Бурачинська Л. Русова Софія / Л. Бурачинська // Енциклопедія Українознавства : слов. ч. / голов. ред. В. Кубійович ; Наук. т-во ім. Шевченка. – Перевид. в Україні. – Львів, 1998. – Т. 7. – С. 2650–2651 : портр.

Шифр НБУВ: В339091/7; *ВНБІ:* Я20(4УКР) Е64

49. Коваленко Є. І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. – Ніжин, 1998. – 213 с. – Бібліогр.: с. 197–209.
Шифр НБУВ: Ва585944

50. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта : наук.-метод. посіб. / В. Г. Слюсаренко, О. В. Проскура, С. І. Болтівець [та ін.] ; ред.: В. Г. Слюсаренко, О. В. Проскура ; Ін-т змісту і методів навчання, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 1998. – 194 с.
Шифр НБУВ: Ва587388

51. Гонюкова Л. В. Спогади Софії Русової / Л. В. Гонюкова // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5. – С. 133–138.
Шифр НБУВ: Ж27630

52. Малиновська Н. В. Концепція мовної освіти і мовленнєвого розвитку дітей у педагогічній спадщині Софії Русової / Н. В. Малиновська // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 1. – С. 129–135.
Шифр НБУВ: Ж14642

53. Гонюкова Л. Софія Русова і український жіночий рух / Л. Гонюкова // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. – 7. С. 46–49.
Шифр НБУВ: Ж70494

54. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навч. посіб. для студ. пед. спец. вузів / І. В. Зайченко ; Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – 2-ге вид., допов. і перероб. – Чернігів, 2000. – 234 с.
Шифр НБУВ: Ва603489

55. Пантюк Т. Софія Русова про завдання і шляхи фізичного виховання дітей дошкільного віку / Т. Пантюк // Людинозн. студії / Дрогобиц. держ. пед ун-т ім. І. Франка. – 2000. – Вип. 1. – С. 162–172.
Шифр НБУВ: Ж70595

56. Софія Русова: педагог-просвітитель, учений, історик, громадсько-політичний діяч // Видатні діячі України минулих століть : мемор. альм. / голов. ред. О. Онопрієнко. – Київ, 2001. – С. 464–465 : фот. – (Золоті імена України).
Шифр НБУВ: Со24384; *ВНБІ:* Т3(4УК)д.я2 В42

57. Завальнюк О. Софія Русова: кам'янецькі сторінки біографії (1919–1922 рр.) / О. Завальнюк // Етнічна історія народів Європи. – 2001. – Вип. 8. – С. 61–64.

Шифр НБУВ: Ж70494

58. Джус О. В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції / О. В. Джус ; Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2002. – 260 с. – Бібліогр.: с. 242–257.
Шифр НБУВ: Ва637038

59. Цина В. І. Софія Федорівна Русова (1856–1940) / В. І. Цина // 20 видатних українських педагогів. Персоналії в історії національної педагогіки / за ред. А. М. Бойко. – Полтава, 2002. – С. 231–245.
Шифр НБУВ: Ва633223

60. Геник С. Русова Софія // Геник С. 150 великих українок / С. Геник. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – С. 172–174 : портр.
Шифр НБУВ: Вс38691; *ВНБІ:* Т3(4УКР)д.я2 Г34

61. Осадча З. А. Софія Русова про вчителя національної школи / З. А. Осадча // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – 2003. – Вип. 13. – С. 162–163.
Шифр НБУВ: Ж70151

62. Русова Софія Федорівна: український педагог, громадський і культурний діяч // Провідники духовності в Україні : довід. / за ред. І. Ф. Кураса. – Київ, 2003. – С. 540–541.
Шифр НБУВ: Ва646191; *ВНБІ:* Т3(4УКР)д.я2 П78

63. Софія Русова // Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша третина XX ст.) : навч. посіб. / за ред. Н. В. Зелінської. – Львів : Світ, 2003. – С. 149–157.
Шифр НБУВ: Вс38679

64. Шумрикова-Карагодіна Л. П. Софія Федорівна Русова // Шумрикова-Карагодіна Л. П. Видатні жінки України і їхній внесок у розвиток національної і світової науки (друга половина XIX – середина XX ст.) / Л. П. Шумрикова-Карагодіна. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. – С. 87–93 : портр.
Шифр НБУВ: Ва642789; ВНБІ Т3(4УКР)д.я2 Ш96

65. Базильчук Г. Русова Софія Федорівна: просвітителька, педагог, громадсько-політична діячка, письменниця / Г. Базильчук // Видатні постаті України : біогр. довід. / авт. кол.: Г. В. Щокін, М. Ф. Головатий, В. А. Гайченко [та ін.] ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом, Кн. палата України. – Київ, 2004. – С. 653–656.

Шифр НБУВ: Вс40641; *ВНБІ:* Т3(4УК)д.я2 В42

66. Чума О. Публіцистично-наукова спадщина Софії Русової / О. Чума // Зб. пр. н.-д. центру періодики. – 2004. – Вип. 12. С. 459–470.
Шифр НБУВ: Ж69017

67. Антонець Н. Б. Русова Софія Федорівна // Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. / О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антонець, Л. Д. Березівська [та ін.] ; за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ : Либідь, 2005. – Кн. 2 : XX ст. – С. 136–145: фот.
Шифр НБУВ: В348716/2; *ВНБІ:* Ч33(4УКР)д.я2 У 45

68. Мосіяшенко В. А. Софія Федорівна Русова (1856–1940) // Історія педагогіки України в особах : навч. посіб. для вищ. пед. навч. закл. / В. А. Мосіяшенко, Л. В. Задорожна, О. І. Курок. – Суми : Університет. кн., 2005. – С. 174–180.
Шифр НБУВ: Ва666264; *ВНБІ:* Ч33(4УКР)д.я2 М81

69. Шапошнікова Л. Проблеми самоосвіти учнів у наукових працях Софії Русової / Л. Шапошнікова // Наук. вісн. Чернівец. ун-ту. Педагогіка та психологія. – 2005. – Вип. 245. – С. 190–196.
Шифр НБУВ: Ж69219

70. Богуш А. М. Лінгводидактична спадщина Софії Русової в сучасному дошкільному закладі / А. М. Богуш, Н. В. Маліновська ; Півд. наук. центр АПН України. – Одеса, 2006. – 134 с.
Шифр НБУВ: Ва676155

71. Гонюкова Л. Педагог і громадська діячка Софія Русова // Українки в історії / Л. Гонюкова, Т. Конончук. – 2-ге вид., стер. – Київ : Либідь, 2006. – С. 72–77 : портр.
Шифр НБУВ: Со26909; *ВНБІ:* Т3(4УКР)д.я2 У45

72. Зайцева Л. Під владою мистецтва. Музична діяльність Софії Русової в контексті розвитку музичної культури України другої половини XIX – початку XX століття / Л. Зайцева // Гуманіт. науки. – 2006. – № 1. – С. 153–157.
Шифр НБУВ: Ж23366

73. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : навч. посіб. для студ. пед. спец. вузів / І. В. Зайченко. – 3-тє вид., допов. і перероб. – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2006. – 263 с. – Бібліогр.: с. 168–194.
Шифр НБУВ: Ва676361

74. Софія Русова: з маловідомого і невідомого : трилогія / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника ; упоряд.: О. Джус, З. Нагачевська. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2006–2012.

Ч. 1 : «Несторка української педагогічної літератури...». – 2006. – 456 с.

Ч. 2 : «Сеньйорка українського жіноцтва...». – 2007. – 364 с. – Бібліогр.: с. 347–348.

Ч. 3 : «Я не поетеса... Я не вчена... Я громадянка...». – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2012. – 603 с.

Шифр НБУВ: В349349/Ч.1,2,3

75. Софія Русова і проблеми соціокультурного формування особистості в сучасних умовах : наук.-метод. посіб. / ред.: К. В. Плівачук, В. М. Шахрай ; Білоцерків. ін-т економіки та упр. вищ. навч. закладу «Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». – Біла Церква, 2006. – 80 с.

Шифр НБУВ: Ва679563

76. Дзюбенко Л. В. Моральне виховання у працях С. Ф. Русової / Л. В. Дзюбенко // Наука і освіта. – 2007. – № 6/7. – С. 66–68.

Шифр НБУВ: Ж16225

77. Дзюбенко Л. В. Концептуальні погляди С. Русової на національне виховання дітей / Л. В. Дзюбенко // Наука і освіта. – 2008. – № 8/9. – С. 138–141.

Шифр НБУВ: Ж16225

78. Софія Русова і сьогодення : збірник / Упр. освіти і науки виконкому Івано-Франків. міської ради, Загальноосвіт. шк.-садок І ступеня № 7 ; упоряд. М. Ільків. – Івано-Франківськ : СІМИК, 2009. – 264 с. : фотогр. – Бібліогр.: с. 261.

Шифр НБУВ: ФПУ/№2092

79. Гладишев В. В. Методи виховання дітей дошкільного віку в педагогічній спадщині С. Русової / В. В. Гладишев. – Наука і освіта. – 2009. – № 1/2. – С. 218–221.

Шифр НБУВ: Ж16225

80. Ляхоцький В. П. «Усе життя своє він віддав мистецтву й Україні...»: Петро Холодний у спогадах Софії Русової / В. П. Ляхоцький, Ю. В. Телячий // Шлях освіти. – 2009. – № 1. – С. 33–37.

Шифр НБУВ: Ж15685

81. Степанова Т. Софія Русова як основоположник теорії змісту передшкільної освіти / Т. Степанова // Пед. пошук. – 2009. – № 4. – С. 68–71.
Шифр НБУВ: Ж60028

82. Маленький українець. Педагогічні ідеї Софії Русової / упоряд.: Л. Синекоп, Н. Ковальчук. – Київ : Шк. світ, 2010. – 126 с. (Бібліотека «Шкільного світу». Дошкілля) (Дитячий садок. Бібліотека).
Шифр НБУВ: Ва724297

83. Веретільник О. В. Просвітницька і наукова діяльність С. Ф. Русової / О. В. Веретільник // Пед. вісн. – 2010. – № 2. – С. 31–34.
Шифр НБУВ: Ж100396

84. Міленіна Г. С. Виховання для життя: соціалізація особистості в педагогіці С. Русової і М. Монтессорі / Г. С. Міленіна // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2010. – Вип. – 52. – С. 170–173.
Шифр НБУВ: Ж70151

85. Софія Федорівна Русова // Видатні українські педагоги : інформ. довід. / упоряд. Л. В. Калуська. – Вид. 2-ге. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – С. 74–112.
Шифр НБУВ: Ва721261; *ВНБІ:* Ч33(4УКР)д.я2 В42

86. Джус О. В. Ціннісні імперативи творчої спадщини Софії Русової у контексті сучасних націотворчих процесів в Україні / О. В. Джус. // Шлях освіти. – 2011. – № 2. – С. 38–40.
Шифр НБУВ: Ж15685

87. Зайченко І. В. З досвіду використання творчої спадщини С. Русової у процесі підготовки майбутніх педагогів у Чернігівському національному педагогічному університеті імені Т. Г. Шевченка / І. В. Зайченко // Наука і освіта. – 2011. – № 4. – С. 157–159.
Шифр НБУВ: Ж16225

88. Міхно О. П. Проблема формування національної самосвідомості в публікаціях С. Русової в журналі «Світло» (1910–1914 рр.) / О. П. Міхно // Шлях освіти. – 2011. – № 2. – С. 41–44.
Шифр НБУВ: Ж15685

89. Русова Софія Федорівна // Землі української постаті знані / М. М. Шитюк, Є. Г. Горбуров, К. Є. Горбуров ; Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – С. 578–583 : фотоіл.

Шифр НБУВ: Вс53281; *ВНБІ:* Т3(4УКР)д.я2 Ш64

90. Коваленко О. Б. Гніздо вільнодумства і гуманності: садиба Ліндфорсів-Русових в Олешні та її мешканці / Олександр Коваленко, Олександр Рахно ; Благод. фонд ім. Софії Русової, Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т Г. Шевченка, Чернігів. обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. – Чернігів : Лозовий В. М. [вид.], 2012. – 29 с. : іл. (Дворянські гнізда Чернігово-Сіверщини).

Шифр НБУВ: Р122240

91. Груць Г. М. Теоретичні засади розвитку суспільного дошкільного виховання у педагогічній спадщині С. Ф. Русової / Г. М. Груць // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. Педагогіка. – 2012. – № 2. – С. 55–59.

Шифр НБУВ: Ж68937:Пед.

92. Кузь В. Софія Русова: сторінки життя і творчості у контексті сьогодення / В. Кузь // Іст.-пед. альм. – 2012. – Вип. 2. – С. 44–47.

Шифр НБУВ: Ж7206

93. Метод проектів за ідеями Софії Русової / упоряд. Л. О. Синекоп. – Київ : Шк. світ, 2012. – 135 с. – (Бібліотека «Шкільного світу») (Дитячий садок. Бібліотека).

Шифр НБУВ: Ва752703

94. Рогова П. Перше видання в українській бібліографії про Софію Русову / П. Рогова // Вісн. Кн. палати. – 2012. № 4. – С. 10–14. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2012_4_3

Шифр НБУВ: Ж15184

95. Степанова Т. М. Педагогічні ідеї С. Ф. Русової щодо виховання мовленнєвої особистості дошкільників / Т. М. Степанова // Наук. вісн. Донбасу. – 2012. – № 3. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_3_15

96. Історія української культури. У 5 т. Т. 5. Українська культура XX – початку XXI століть / НАН України ; голов. редкол.: Б. Є. Патон (голов. ред.), Г. Д. Верес, І. Ф. Курас [та ін.] ; редкол. тому: М. Г. Жулинський (голов.ред.), М. П. Бондар, М. М. Сулима [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 2011–2013.

Т. 5, кн. 3 : Культура та розвиток науки і технологій в Україні / І. Є. Александрова, В. Г. Бар'яхтар, О. М. Боголюбов [та ін.]. – 2012. – 948 с.

Русова С. Ф. – С. 43–45, 48, 54, 67.

Т. 5, кн. 4 : Проблеми функціонування, збереження і розвитку культури в Україні / Л. Ф. Артюх, В. Д. Бондаренко, Т. В. Гардашук [та ін.]. – 2013. – 942 с.

Русова С. Ф. – С. 167–169, 175, 176, 329, 330, 332, 337, 338, 351, 394, 401.
Шифр НБУВ: В343912/т.5,кн.3,4; *ВНБІ:* Т3(4УКР)я2 І-90

97. Зайченко І. В. До питання про історіографію дослідження творчої спадщини С. Ф. Русової / І. В. Зайченко // Пед. дискурс : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. – 15. – С. 257–261.
Шифр НБУВ: Ж7286

98. Коваленко О. «...Незримі ниточки, що об'єднують серця» (В. Сухомлинський та С. Русова про розвиток творчої особистості) / О. Коваленко // Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка. Сер. : Пед. науки. – 2013. – Вип. 123. – С. 153–157.
Шифр НБУВ: Ж69990:Пед.

99. Мельник О. Є. Актуалізація освітньо-філософської спадщини С. Русової в умовах реформування української освіти : [монографія] / О. Є. Мельник. – Чернігів : Десна, 2013. – 131, [10] с. : іл. – Бібліогр.: с. 114–131.
Шифр НБУВ: Ва787059

100. Образотворча діяльність дітей: за ідеями Софії Русової / упоряд. Л. Синекоп. – Київ : Редакції газет з дошк. та поч. освіти, 2013. – 111 с. (Бібліотека «Шкільного світу») (Дитячий садок. Бібліотека).
Ва76307

101. Євдокименко І. М. Публікації Софії Русової на сторінках журналу «Світло» з погляду журналістської та редакторської майстерності / І. М. Євдокименко // Держава та регіони. Серія: Соц. комунікації. – 2014. – Вип. 1/2. – С. 76–81.
Шифр НБУВ: Ж23244:Соц. комун.

102. Євдокименко І. Публіцистична і педагогічна майстерність Софії Русової / І. Євдокименко // Вісн. Кн. палати. – 2014. – № 8. – С. 24–27.
Шифр НБУВ: Ж15184

103. Національне виховання в ДНЗ за педагогічними ідеями С. Русової : [посібник] / упоряд. В. В. Семізорова. – Київ : Ред. газ. з дошк. та поч. освіти, 2014. – 125, [1] с. : іл., табл. (Бібліотека «Шкільного світу») (Дитячий садок. Бібліотека).
Шифр НБУВ: Ва787896

104. Якименко С. І. Педагогічні ідеї Софії Русової та Марії Монтессорі: порівняльний аналіз : монографія / С. І. Якименко, Г. С. Міленіна. – Київ :

Слово, 2015. – 293 с. : іл. – Бібліогр.: с. 165–212. – (Педагогічна серія «Історичними стежинами»).

Шифр НБУВ: Ва794032

105. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової : монографія / І. В. Зайченко. – Київ : Ліра-К, 2016. – 214 с. – Бібліогр.: с. 175–198.

Шифр НБУВ: Ва808939

106. Васянович Г. П. Русова Софія Федорівна // Васянович Г. П. Педагогічний пантеон : наука і поезія / Г. П. Васянович. – Львів : Норма, 2016. – С. 123 : портр.

Шифр НБУВ: Ва835063; *ВНБІ:* Ч33(4УКР)д.я2 В20

107. Софія Русова : наук. пр. / упоряд. та наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський ; Львів. крайове т-во «Рідна школа», Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ф-т пед. освіти. – Львів : Бадікова Н. О. [вид.], 2017. – 162 с. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ва819468

108. Шалак О. І. Русова Софія Федорівна / О. І. Шалак // Українська фольклористична енциклопедія : у 2 т. / упоряд. М. К. Дмитренко ; редкол.: М. К. Дмитренко, С. Й. Грица, А. І. Іваницький ; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – Київ : Сталь, 2018. – Т. 2. – С. 351 : іл.

Шифр НБУВ: В357605/1; *ВНБІ:* Ш3(4УКР)я2 У45

109. Антонець Н. Б. Русова (Ліндфорс) Софія Федорівна / Н. Б. Антонець // Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень ; редкол.: О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, Н. Г. Ничкало [та ін.] ; НАПН України. – 2-ге вид., допов. та перероб. – Київ : Юрінком Інтер, 2021. – С. 890–891.

Шифр НБУВ: Вс70134; *ВНБІ:* Ч30я2 Е64

110. Богуш А. М. Вибрані педагогічні твори. У 9 т. Т. 1. Дошкільна освіта та виховання у контексті ідей С. Русової, К. Ушинського, В. Сухомлинського / А. М. Богуш. – Кам’янець-Подільський : Рута, 2024. – 402, [1] с. – Бібліогр.: с. 400–[403].

Шифр НБУВ: В360024/1

111. Антонець Н. Русова Софія Федорівна // Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.) : енциклопед. біогр. слов. / Н. Антонець ; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – Вінниця : ТВОРИ, 2025. – С. 324–226. – URL: https://dnpb.gov.ua/wp-

content/uploads/2025/07/Educators_of_Ukraine_Encyclopedic_dictionary-2025.pdf

Автореферати та дисертації

112. Маліновська Н. В. Методика використання лінгводидактичних ідей С. Ф. Русової у навчанні дошкільників переказу художніх текстів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Маліновська Наталія Василівна ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 1997. – 18 с.
Шифр НБУВ: Ра2298610

113. Маліновська Н. В. Методика використання лінгводидактичних ідей С. Ф. Русової у навчанні дошкільників переказу художніх текстів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Маліновська Наталія Василівна ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 1997. – 159 арк. – Бібліогр.: арк. 144–156.
Шифр НБУВ: Дс57636

114. Сергеєва В. Ф. Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині Софії Русової : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Сергеєва Валентина Федорівна ; Акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – Київ, 1997. – 17 с.
Шифр НБУВ: Ра298647

115. Сергеєва В. Ф. Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині Софії Русової : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Сергеєва Валентина Федорівна ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 1997. – 209 арк. – Бібліогр.: арк. 181–209.
Шифр НБУВ: Дс57643

116. Груць Г. М. С. Русова і просвітительський рух в Україні : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Груць Галина Михайлівна ; Тернопіл. держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 1999. – 193 арк. + 165 арк. дод. – Бібліогр.: арк. 174–193.
Шифр НБУВ: Дс62153

117. Гонюкова Л. В. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Софії Русової (1870–1940 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Гонюкова Лілія Василівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2000. – 19 с.
Шифр НБУВ: Ра310250

118. Гонюкова Л. В. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Софії Русової (1870–1940 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 /

Гонюкова Лілія Василівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2000. – 220 арк. – Бібліогр.: арк. 183–200.

Шифр НБУВ: Дс67739

119. Джус О. В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції (1922–1940 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Джус Оксана Володимирівна ; Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра315740

120. Джус О. В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції (1922–1940 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Джус Оксана Володимирівна ; Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 242 арк. – Бібліогр.: арк. 188–218.

Шифр НБУВ: Дс70474

121. Пеньковець О. М. Філософсько-освітні погляди С. Русової (соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Пеньковець Олександра Михайлівна ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.

Шифр НБУВ: Ра314426

122. Пеньковець О. М. Філософсько-освітні погляди С. Русової (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Пеньковець Олександра Михайлівна ; Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2001. – 191 арк. – Бібліогр.: арк. 167–191.

Шифр НБУВ: Дс69968

123. Пшеврацька О. В. Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Ф. Русової : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Пшеврацька Олена Володимирівна ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – Київ, 2002. – 23 с.

Шифр НБУВ: Ра317895

124. Пшеврацька О. В. Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Ф. Русової : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Пшеврацька Олена Володимирівна ; Київ. міжрегіональний ін-т удосконалення учителів ім. Бориса Грінченка. – Київ, 2002. – 190 арк. – Бібліогр.: арк. 150–185.

Шифр НБУВ: Дс74701

125. Таран О. М. Проблеми дидактики в педагогічній спадщині С. Русової : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Таран Олена Миколаївна ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 2003. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра326253

126. Таран О. М. Проблеми дидактики в педагогічній спадщині С. Русової : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Таран Олена Миколаївна ; Ніжин. держ. пед. ун-т ім. Миколи Гоголя. – Ніжин, 2003. – 248 арк. – Бібліогр.: арк. 206–227.

Шифр НБУВ: Дс81432

127. Фролова О. Є. Концепція особи в освітньому вченні С. Русової : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.12 / Фролова Ольга Євгенівна ; НДІ українознавства. – Київ, 2009. – 19 с.

Шифр НБУВ: Ра363247

128. Фролова О. Є. Концепція особи в освітньому вченні С. Ф. Русової : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.12 / Фролова Ольга Євгенівна ; НДІ українознавства. – Київ, 2009. – 182 арк. – Бібліогр.: арк. 162–182.

Шифр НБУВ: Дс108082

129. Міленіна Г. С. Педагогічні ідеї Софії Русової та Марії Монтессорі: порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Міленіна Галина Сергіївна ; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2015. – 20 с.

Шифр НБУВ: Ра413823

130. Євдокименко І. М. Національно-патріотична домінанта у публіцистиці Софії Русової : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 / Євдокименко Ірина Миколаївна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2021. – 17 с.

Шифр НБУВ: Ра449233

Вшанування пам'яті

131. Жадько В. О. У пам'яті Києва: столичний некрополь письменників : іст. наук. довід. / В. О. Жадько. – Київ, 2005. – 463 с. : іл.

Русова С. Ф. – С. 23.

Шифр НБУВ: Вс41838; *ВНБІ:* Я222(4УКР) Ж17

132. Жадько В. О. Український некрополь : іст. наук. довід. / В. О. Жадько. – Київ : СПД «Жадько В. О.», 2005. – 352 с. : іл.

Русова С. Ф. – С. 281.

Шифр НБУВ: Вс40513; *ВНБІ:* Я222(4УКР) Ж17

133. Жадько В. О. Некрополь на Байковій горі : літ.-публіцист. вид. / В. О. Жадько. – Київ : Фенікс, 2008. – 312 с.: іл.

Русова С. Ф. – С. 35, 129.

Шифр НБУВ: Вс46896; *ВНБІ:* Я222(4УКР) Ж17

134. Степаненко М. Літературні, літературно-мистецькі премії в Україні / М. Степаненко. – Полтава, 2014. – 498 с.

Премію заснували у 2012 р. Лігою українських меценатів та клубом «Ярославів вал». Присуджують працівникам освіти, громадським діячам, які опікуються патріотичним вихованням школярів і студентів, докладають зусиль для піднесення соціального престижу державної мови в Українській державі.

Зі змісту: Русової Софії імені премія. – С. 322–323.

Шифр НБУВ: Ва776656; *ВНБІ:* Ш5(4УК)п7я2 С79

Бібліографічні посібники

135. Берегиня української національної школи : до 140-річчя від дня народження С. Ф. Русової (1856–1940) // Календар знаменних і пам'ятних дат, 1996. – Київ, 1995. – І кв. – С. 82–90.

Шифр НБУВ: Ж60630

136. Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітитель : до 155-річчя від дня народж. : біобібліогр. покажч. / упоряд.: А. М. Доркену, Т. В. Лога ; наук. ред.: П. І. Рогова, А. М. Доркену ; Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Київ, 2010. – 175 с. : рис., табл. – (Видатні педагоги світу ; вип. 6).

Шифр НБУВ: Вс51245; *ВНБІ:* д Р88

137. Полум'яна патріотка : до 160-річчя від дня народження С. Ф. Русової (1856–1940) // Календар знаменних і пам'ятних дат, 2016. – Київ, 2015. – І кв. – С. 69–81.

Шифр НБУВ: Ж60630

138. Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995–2014) : хронол.-темат. покажч. закоордин. тем дис. дослідж. зі спец. 13.00.01 / упоряд.: Н. М. Коляда, І. В. Албул, Г. В. Бондаренко [та ін.] ; Нац. акад. пед. наук України, Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини ; авт. проекту і наук. ред. О. В. Сухомлинська – Умань : Жовтий О. О., 2014. – 356 с. : рис., табл.

Русова С. Ф. – С. 46, 133, 178, 201, 203, 730, 830, 1455, 1705, 2264, 3164–3171.

Шифр НБУВ: Со33389; *ВНБІ:* Ч33я1 У45